

Nyelvhelyességi szempontok a magyar orvosi irodalomban

BÓSZE PÉTER DR.

Fővárosi Szent István Kórház, Nőgyógyászati Osztály, Budapest

Az orvosi, biológiai szavak és kifejezések írásánál – jóllehet, elviekben különleges megfontolások is vannak – a gyakorlatban a magyar helyesírás szabályait kell alkalmazni. Sajnálatos módon azonban ezen a területen is nagyon sok hiba fordul elő, az orvosi, biológiai szakirodalomban is elég nagy az összevisszaság. Ennek oka részben az írásmód bizonyos fokú szabályozatlansága, az értelmezések, álláspontok közötti különbségek, másrészt a helyesírási szabályok nem megfelelő alkalmazása, azok ismereteinek felszínessége. Az írásgyakorlati álláspontok, a nyelvhelyességi értelmezések, vagyis az orvosi, biológiai nyelv írásmódjának egységesebbé tétele végett állítottam össze ezt a fejezetet, a magyar helyesírási szabályoknak megfelelően.

A helyesírási szabályoknak – a „A magyar helyesírás szabályai” ma is érvényben lévő 11. kiadásában leírtaknak – szolgai ismétlése, közreadása felesleges lenne; az eredeti szabályzat bárki számára hozzáférhető (1). Éppen ezért a helyesírási szabályok közül csak azokat választottam ki, amelyek írásmódja gyakran okoz nehézséget, hibákat. A szabályokat összefoglalva, egyszerűsítve az orvosi nyelvre alkalmazva – orvosi, biológiai példákon bemutatva – foglaltam össze nyelvészeti források alapján – tehát nem saját kútfőből –, bízva abban, hogy így a nagyon elfoglalt gyakorló orvosok, kutatók is alkalmazni tudják (1–3).

A nyelvhelyességi, helyesírási kérdésekről a Magyar Orvosi Nyelvben már többször szóltunk. Most ezeket összefoglalva, kiegészítve adjuk közre a jobb áttekinthetőség céljából.

AZ ÖSSZETETT ORVOSI SZAVAK, KIFEJEZÉSEK ÍRÁSMÓDJA ÉS A SZÓTAGSZÁMLÁLÁS SZABÁLYAI Az orvosi szóösszetételeknél az összetett szavak írásmódjának általános szabályai érvényesülnek: a) a két egyszerű szóból alakult összetett szót egybeírjuk, függetlenül attól, hogy hány szótagból áll; b) a kettőnél több tagból álló összetételeknél, ha az összetett szó hat szóta-

gos vagy annál rövidebb, mindig egybeírjuk. A hat szótagnál hosszabb többszörös összetételeket az áttekinthetőség kedvéért – a túl hosszú szavak elkerülése végett, esztétikai-értelmezési okokból – többnyire kötőjellel (értelmezést segítő tagoló kötőjel) választjuk szét a két fő összetételi tag határán.

PÉLDÁK

vérvétel (2 tag – 'vér' 'vétel' –, 3 szótag), értelmezésváltozás (2 tag – 'értelmezés' 'változás' –, 7 szótag), vastagbélgyulladás (3 tag – 'vastag' 'bél' 'gyulladás' –, 6 szótag), petefészek-gyulladás (3 tag – 'pete' 'fészek' 'gyulladás' –, 7 szótag)

AZ ÚGYNEVEZETT 6:3-AS SZABÁLY

A három vagy több tagból és hatnál több szótagból álló szóösszetételeket kötőjellel kapcsoljuk.

A háromnál kevesebb tagból álló összetett szavakat, a szótagszámtól függetlenül egybeírjuk.

A túlzottan hosszú, egyébként szabályos összetételt célszerű egy több szóból álló összetett szerkezetes megoldással elkerülni. (Példa: „petevezeték-gyulladás” helyett „a petevezeték gyulladása”)

A SZÓTAGSZÁMLÁLÁS SZABÁLYAI A szótagszámlálás szempontjai nem is annyira magától értetődőek. A szabályokat a gyakorlat szempontjai szerint, helyesírási szakkönyvek alapján ismertetem (2).

1. A szótagszám az összetett szó jel és rag nélküli alakjának szótagszáma. (Tehát a képző már számít, hiszen ez alapvetően megváltoztatja egy szó jelentését, adott esetben szófaját is, míg az előző két toldaléktípus mondat szerkezeti, illetve nyelvtani viszonyítást fejez ki.)

PÉLDÁK

orvostörténelem (or-vos-tör-té-ne-lem = két tag, 6 szótag), orvostörténelmünk (or-vos-tör-té-nel-münk = két tag, 6 szótag), orvostörténelemmel (or-vos-tör-té-ne-lem-mel = két tag, 7 szótag, de csak 6 szótagnak számít)

2. A származékszók képzőeleme azonban beleszámít a szótag-számba. (Mint hangsúlyoztam, a képzőelem vagy a képző új szót létrehozó toldalék!)

PÉLDÁK

főnév: írásjelhasználat (3 tag, 6 szótag)
melléknév: írásjel-használati (3 tag, 7 szótag)

Levelezési cím:

Prof. Dr. Bósze Péter
Fővárosi Szent István Kórház
Nőgyógyászati Osztály
1096 Budapest, Nagyvárad tér 1.
Távbeszélő: (36-1) 275-2172 Távmasoló: (36-1) 398-0288
E-posta: bosze@t-online.hu

3. Az igekötők közül csak a két vagy több szótagúakat tekintjük külön összetételei tagnak.

PÉLDA

vérvisszaadás (3 tag, mert a „vissza” igekötő két szótagú, ezért külön szóösszetételei tagnak számít, de a szótagszám azonban csak 5, tehát egybeírjuk a szót. A *vérleadás* esetében azonban már azért is egyértelmű az egybeírás, mert ez csak kéttagú összetételnek számít, hiszen a *le* igekötő egy szótagú, tehát nem külön összetételei tag.)

4. Az idegen szavaknak csak a magyarban is önállóan használt elemét tekintjük külön szóösszetételei tagnak, függetlenül attól, hogy az előtag vagy utótag. Azt az idegen szót, amelynek mindkét tagja a magyarban elfogadott, kéttagúnak, de amelynek csak az egyik tagja használt a magyarban önállóan, egytagúnak tekintjük. Az idegen szó idegenes vagy magyaros írásmódja ezt a szabályt nem befolyásolja. A magyarban elfogadott idegen szóösszetételei előtagok felsorolását az Osiris-helyesírásban (2) találjuk, az alábbiakban csak néhány példát mutatok be.

PÉLDÁK

A magyarban elfogadott idegen szóösszetételei tagok: homociklusos (homo+ciklusos, kéttagú), izoelektromos (izo+elektromos, kéttagú), ökofalu (öko+falu, kéttagú), ultrahang (ultra+hang, kéttagú), betegcentrikus (beteg+centrikus, kéttagú), rákfóbia (rák+fóbia, kéttagú), kemoterápia (kemo+terápia, kéttagú) stb.

Az egyik idegen szóösszetételei tag a magyarban nem elfogadott: *interferencia* (inter + ferencia; ez egytagú, mert „ferencia” szó a magyarban nincs – következésképpen az *interferenciamérés* szót egybeírjuk, jóllehet 8 szótagból áll, de két szóösszetételei tagúnak tartjuk: interferencia + mérés).

Egy egységnek tekintjük azokat a szavakat is, amelyekben, a magyarban önállóan nem használatos előtag és az önállóan is használatos utótag váltak szótári tétellé – a két tag jelentéstaniilag már nem átlátható: *televízió* – *televíziókészülék* (kéttagú összetételnek tartandó, ezért írjuk egybe a 8 szótag ellenére) (2).

AZ A „FRÁNYA” BIRTOKOS VISZONY A birtokos jelző a birtoklást és az összetartozás fajtáit fejezi ki (birtokos szerkezetek, birtok + birtokos). Kérdései: Kinek? Minek? (Kinek-a valamilye? Minek-a valamilye?). A birtokos jelzős szókapcsolatot a kettős jelöltség jellemzi: az előtag *-nak, -nek* ragot kap – ezt gyakran nem tesszük ki –, az utótagot számban, személyben egyeztetjük az *-a, -e, -ja, -je* birtokos személyjel segítségével (*könyvem, könyved, könyve* stb.). A birtokos jelzős viszony írásmódját a legkönnyebb megtanulni, mégis igen sok helyesírási hibát fedezhetünk fel evvel kapcsolatban.

SZABÁLYOK

1. Ha a birtokos ragot és a birtokos személyjelet is kiírjuk, a szerkezetet különírjuk (*a sejtnek a magja*).
2. Ha a rag elmarad, de a birtokos személyjelet kiírjuk, a szerkezetet szintén különírjuk (*a sejt magja*).
3. Ha sem a rag, sem a birtokos személyjel nincs meg, a szerkezetet egybeírjuk a szótagszámlálás szabályai szerint (*sejt-*

mag, sugárkezelés, nyiroksejt-meghatározás, petefészek-el-távolítás). Másként fogalmazva: a toldalékolt birtokos jelzős kapcsolatokat különírjuk, a toldalék nélkülieket egybe vagy kötőjellel.

PÉLDÁK

a sejtek sokasodása (sejteknek a sokasodása) – sejt sokasodás
 az ellenanyagok együttese (az ellenanyagoknak az együttese) – ellenanyag-együttes*
 a sejt receptora (a sejtnek a receptora) – sejtreceptor
 a sejthártya kötőhelye (a sejthártyának a kötőhelye) – sejthártyakötőhely
 a nyálkahártya sejtjei (a nyálkahártyának a sejtjei) – nyálkahártyasejt
 a sejtostódás kiváltása (a sejtostódásnak a kiváltása) – sejtostódás-kiváltás*

Megjegyzés: jól megfigyelhető, hogy az előtag *-nak, -nek* ragja az orvosi példákban is gyakran elmarad. A *-gal jelölteket a szótagszám miatt írjuk kötőjellel.

Egy érdekes példa: meglehetősen vitatott az „impact factor” angol kifejezés írása, amelyet magyarul hatásmutatónak nevezhetnénk. Hivatalos iratokban, tudományos közleményekben is rendre „impakt faktor” formájában írják. Tulajdonképpen egy jellegzetes birtokos szerkezet: az impaktnak (a hatásnak) a faktora. Mivel a szokásos formában sem a rag, sem a jel nem szerepel, az egybeírás a szabályos: *impaktfaktor*. A leghelyesebb természetesen magyarul írni: *hatásmutató*, amely megint egy birtokos szerkezet, „a hatásnak a mutatója”; senkinek nem jutna eszébe, hogy két szóba írja.

Kivételek: egybeírjuk a jelölt birtokos jelzős kapcsolatot, ha az egybeírt szó értelme más, mint a tagoké külön-külön (*barátfüle* – térsztaféle, *bolondokháza* – zürzavar stb.) vagy hagyományból, a kialakult szokást megtartva (*napkelte, városháza* stb.). A kivételeknél mindig csak a birtokos személyjel marad meg, a *-nak, -nek* rag soha.

JELENTÉSTÖMÖRÍTŐ, JELENTÉSSŰRÍTŐ SZERKEZET Ezek jelöletlen viszonyítást tartalmazó összetett szavak, tagjaik valamilyen bonyolultabb szó szerkezeti kapcsolatban vannak egymással. Emlékeztetnek a birtokos szerkezetekre, de nem birtokviszonyt fejeznek ki. Főnévi jelzős szerkezetekkel is összetéveszthetők. Elkülönítésük azonban fontos, mert ezeket – szemben a főnévi jelzős szerkezetekkel – mindig egybeírjuk.

PÉLDÁK

szélmalom – szélllel működő malom, vékonytűvizsgálat (vékonytűvel történő vizsgálat)
stresszinkontinencia – a stresszel összefüggő inkontinencia. Fontos, hogy ez nem birtokviszony, hiszen nem a stressz inkontinenciájáról van szó, hanem az általa okozott vizelettartási elégtelenségéről

Külön csoportot képviselnek a hasonlító összetételek (*hófehér*).

AZ IDEGEN EREDETŰ SZAVAK ÍRÁSA: PÉLDÁK A MAGYAR ORVOSI NYELVBŐL Idegen nyelvekből szavak folyamatosan kerültek és kerülnek a magyar nyelvbe. Némelyikük teljesen beépült, olyannyira, hogy idegen eredete alig ismerhető fel. Ezeket a szavakat jövevényszavaknak nevezzük. Más szavak beépülése már nem ennyire teljes, de a köznyelvben általánosan használtak, közkeletűvé váltak, idegen eredetük azonban még többé-kevésbé felismerhető. Ezeket a szavakat idegen közsavaknak is nevezhetnénk, nyelvtani értelemben azonban – és meghatározás szerint is – ezek is jövevényszavaknak

minősülnek. Természetesen vannak olyan idegen szavak, amelyek a köznyelvben ritkán vagy ritkábban használatosak, nem elterjedtek. A nyelvünkbe került idegen szavak tehát egy folyamaton mehetnek keresztül, amelynek során idegen eredetük felismerhetőségét folyamatosan elvesztő jövevényszavakká válhatnak. Sok közülük azonban idegen szó marad, nem épül be a nyelvbe. A folyamat egyes szakaszai nem különülnek el élesen, különösen nehéz megítélni, hogy egy idegen szó mikor tekinthető már jövevényszónak. Másként fogalmazva, nehéz meghatározni, hogy az idegen szónak milyen mértékben kell elterjednie a köznyelvben ahhoz, hogy azt közkeletűvé váltnak tekintsük. A jövevényszavak fontosak, nyelvünket gazdagítják, túl sok belőlük azonban már inkább nyelvrontó.

A jövevényszavak a közkeletűvé vált idegen szavak. Egyes jövevényszók idegen eredete még némileg felismerhető, másoké már felismerhetetlen; a magyar nyelvbe teljesen beépültek.

Az idegen szavak és jövevényszók elkülönítésében a következők szolgálhatnak támpontul:

Az idegen szavak: a) viszonylag frissen kerültek a magyarba, b) hangtani tulajdonságaik eltérnek a magyarban megszokottaktól, c) bennük valamilyen jellegzetes idegen szóelem található és d) a szó használata valamely csoport vagy rétegnyelvre korlátozódik.

Ezzel ellentétben a jövevényszavak a) régebben kerültek a magyar nyelvbe, b) hangtanilag összhangban vannak a magyarban megszokottakkal – eredetileg ilyenek voltak, vagy hangtani változáson mentek keresztül –, c) idegen szóelemet nem tartalmaznak és d) a köznyelvben is elterjedtek. A szerzők azonban hangsúlyozzák, hogy egyik jellegzetesség sem csálthatatlan; a felsoroltak csak irányvonalként használhatók.

Az alábbiakban ismertetésre kerülő szabályok, irányelvek ellenére mindig maradhat kétség, bizonytalanság egy-egy idegen szó írását illetően. Ilyenkor – mint bármilyen írásmódnél – elbizonytalanodásnál, a helyesírási szótár segít. Az orvosi szavak, kifejezések helyesírását a még ma is érvényben lévő – jóllehet, felújításra szoruló –, Fábrián Pál és munkatársai által szerkesztett „Orvosi helyesírási szótár”, az ún. „zöld könyv” foglalja össze (4). A szótárban egyes kifejezések kétféle, magyaros és idegenes írásmóddal írva is megtalálhatók, ami csak arra utal, hogy az adott szó magyarosan is írható, de hogy melyiket válasszuk, azt általában nem határozza meg; néha azonban tesz javaslatot (nyilazott alakok). Közvetlenül azonban támpontul szolgál: hiszen, ha egy idegen szó magyarosan is írható, az már tulajdonképpen jövevényszónak tekinthető.

PÉLDÁK

macrophag / makrofág, leukaemia / leukémia, essentialis / esszenciális, cysta / ciszta, asthma / asztma stb.

Az idegen szavak lehetnek egyszavas szók, alkothatnak több külön szóból álló idegen kifejezést, és szerepelhetnek összetett szavakban, illetve lehetnek közzavak vagy tulajdonnevek. Az idegen szavakhoz is – hasonlóan a magyar szavakhoz – kapcsolhatunk toldalékot (ragot, jelet vagy képzőt), másik szót (utótagot) – szóösszetétel – és képzőszerű utótagot is (1. táblázat).

AZ IDEGEN EREDETŰ SZAVAK ÍRÁSMÓDJA

ALAPSZEMPONTOK Az idegen eredetű szavak írása alapvetően attól függ, hogy a szavak latin vagy nem latin betűs nyelvből származnak-e.

1. A nem latin betűs szavak a magyar nyelvben nem ismert és nem is értelmezhető betűkből állnak (például: görög, japán, kínai, cirill betűk stb.), amelyek nem építhetők be anyanyelvünkbe. Az ilyen szavakat kivétel nélkül – a közzavakat és a tulajdonneveket is – a magyar ábécé betűivel átírjuk; lehetőleg közvetlenül a forrásnyelvből és nem más nyelv közvetítésével. Átíráskor az idegen hangsort vagy betű- és hangsort együtt a forrásnyelvben megadott szabályok szerint helyettesítjük magyar hangokkal és az ezeknek megfelelő betűkkel (*mecset*, *szamovár*, *tájfűn* stb.). Következésképpen olvasásuk is a szavakat alkotó betűk hangértéke szerint történik, és toldalékolásuknál is a magyar nevekénél, szavaknál alkalmazott szabályokat hajtjuk végre. A nem latin betűs eredetű nyelvekből származó, átírt szavaknak tehát csak egyféle – magyaros – írásmódja van, idegen írásmóddal nyelvünkben nem használhatók. Az átírás szabályait nem részletezhetjük, ezeket különböző akadémiái kiadványok tartalmazzák. Alapelv: az átírás a szó magyar kiejtését követi. Előfordulnak olyan szavak, amelyek átírása nem szabályosan történt, de már meghonosultak. Ezeket mindig hagyományos formájukban használjuk. A nem latin betűs írásrendszerű nyelvekből korábban, nem a magyar átírás szabályai szerint írt nevek is kerültek nyelvünkbe. Ezeket a hagyományossá vált magyar alakjukban írjuk (pl. *Anyegin*).

Néhány idegen, nem latin betűs nyelvből – elsősorban a görög ábécéből – származó betűt nyelvünk azonban megtartott, amelyeket többnyire, mint kiegészítő, pontosító betűjeleket, betűket használunk (α, β, δ stb.). Hasonlóan rögzültek a római számok is.

A nem latin betűs szavakat mindig – a szó magyar kiejtésének megfelelő átírással – magyaros írásmód szerint írjuk.

2. A latin betűs idegen eredetű szavakat – közzavakat és tulajdonneveket – írhatjuk eredeti formájukban (idegenesen) vagy a magyar kiejtésüket tükröző formában (magyarosan), de a kettőt keverve sohasem – egy szóban magyarosan és idegenesen írt elemek nem lehetnek. Általános szabály: a közkeletűvé vált szavakat (jövevényszavak) magyarosan, az idegen eredetű még megtartó szavakat idegen – a forrásnyelv szerinti – írásmódnak megfelelően írjuk. Az írásmód tehát azon múlik, hogy az idegen eredetű szó mennyire haladt előre a jövevényszóvá

válás útján. Az orvostársadalom ebben azonban nem teljesen egységes, felfogásbeli különbségek vannak, mert egyes szerzők ragaszkodnak a forrásnyelv szerinti írásmódhoz a többé-kevésbé közszóvá vált szavaknál is.

EGYSZAVAS IDEGEN KÖZSZÓK ÍRÁSMÓDJÁ A latinus írásrendszerű, egyszavas idegen közszókat, ha jövevényszavak, magyarosan, ha idegen szavak, idegenes írásmód szerint írjuk. A nem latinus írásrendszerű nyelvekből eredőket – mint fentebb említettük – mindig magyarosan kell írni.

1. A magyaros írásmód szabályai: A magyar helyesírás szabályai a magyar írásmódról is részletes útmutatót adnak, amely látszatra egy kicsit bonyolultnak tűnik. Az alapszabály azonban nagyon egyszerűen megfogalmazható: a magyaros írásmód azt jelenti, hogy az idegen szavakat, a kiejtésüket tükröztető magyar hangjelölés szabályai szerint írjuk (*mikroszkóp, izotóp, hisztamin, digitális* stb.). Kivételek azonban vannak, mert – a hagyomány szerint – egy-egy magyarul írt alakban a magyar kiejtéstől eltérő elemek is megmaradhatnak (*millió, futball* stb.).

Magyaros írásmód szerint az idegen szavakat a kiejtésüket tükröztető magyar hangjelölés szabályai szerint írjuk.

Nehézséget jelenthet azoknak a szavaknak az írása, amelyeknek az eredeti formájában írt betűk a magyar kiejtésben nem pontosan vagy kétféleképpen is tükröződhetnek:

PÉLDÁK

A *ch* végződésű közsavak írásmódja attól függ, hogy a *ch*-t miként ejtjük. Ha *h*-nak ejtjük, a *ch*-t megtartjuk (*mechanika, technika*), ha másként, akkor általában nem (*csekk* és nem *check*).

Az *x* írásmódja szintén annak kiejtésétől függ. A *ksz*-nek ejtett *x*-et általában meghagyjuk (*oxigén, textil*; kivételek: *bokszol*), a *gz*-nek ejtett *x*-et rendszerint *gz*-re változtatjuk (*egzakt*; kivételek: *exogámia, exitál*).

A *qu* betűegyüttes helyett mindig *kv*-t írunk (*antikvárium, kvalitás*).

2. Az idegenes írásmód szabályai: A latin betűs írásrendszerű szavakat idegenesen mindig eredeti nyelvüknek megfelelően írjuk (*myocarditis, endometritis* stb.), akkor is, ha a szavakban, a magyarban nem használatos, mellékjeles betűk (*č, ě, ě, ŷ, ŷ, ä, ñ, ĝ, ä* stb.) vannak. Ha nyomtatásban nem tudjuk a mellékjeles betűt megjeleníteni, az alapbetűt írjuk, a mellékjelet elhagyjuk (*Gdańsk* helyett *Gdansk*), ami egy elfogadott szükségmegoldás; a szó kiejtés szerinti átírása azonban nem megengedett (például „Gdansk” helyett nem írhatunk „Gdanzsk”-ot). A forrásnyelv szerint írt szavakban az eredeti *x*-et, *ch*-t stb. is mindig megtartjuk. A fenti szabály alól kivételnek csak a nemzetközi-

A latin írásrendszerű, idegenesen írt szavakban az eredeti betűket – a ritka kivételektől eltekintve – megtartjuk, akkor is, ha azok a magyarban nem használatosak.

leg elfogadott helyettesítések számítanak (*P* → *th*, *ŋ* → *ng*, *œ* → *oe*, *ß* → *ss*, *æ* → *ae*, *ð* → *dh*, *ø* → *oe*) (2).

MEGJEGYZÉS

Az idegen eredetű szavak írásánál a leggyakoribb – még a hazai folyóiratokban, szakkönyvekben is lépten-nyomon található – hiba a magyar és az idegen írásmód keveredése:

blastema	nem blastéma
blastogen / blasztogén	nem blastogén, blasztogen
dysgenesis / diszgenezis	nem dysgenezis, diszgenezis, dyszgenezis
dysgeneticus / diszgenetikus	nem dysgenetikus, dyszgeneticus, disgeneticus, diszgeneticus, disgenitikus
cysta / ciszta	nem cyszta, cista

KÜLÖN SZAVAKBÓL ÁLLÓ IDEGEN KIFEJEZÉSEK ÍRÁSMÓDJÁ A többszavas latinus írásrendszerű idegen kifejezéseket – szókőztartalmú szavak – mindig eredeti formában kell írni, még akkor is, ha egyik alkotó elemük már jövevényszóvá vált, vagyis azt önállóan, egyébként magyarosan írjuk. Ha azonban több idegen szónak a magyarban létrejött/létrejöheto kapcsolatáról van szó, az idegen írásmód nem szükséges (2). A nem latin betűs idegen szavakat, több szóból álló kifejezések esetén is mindig magyarosan írjuk.

PÉLDÁK

conditio sine qua non, sine morbo, locus minoris resistentitiae

Különösen fontosak, gyakoriságuk miatt, a latin birtokos szerkezetek: *ruptura vaginae*.

Megjegyzés:

A többszavas szó szerkezetekben az egyébként magyarosan írt szavakat is eredeti írásnyelv szerint írjuk:

bacilus	Bacillus anthracis	tuberkulózis	tuberculosis bronchialis
dózis	dosis effectiva minima	professzor	professor emeritus

A magyaros írásmódú idegen eredetű szavakból képződő összetett szavakat és szó szerkezeteket magyarosan írjuk: *lézenterápia, binominális nomenklátúra* stb.

IDEGEN TULAJDONNEVEK ÍRÁSA A nem latinus írásrendszerű nyelvekből eredő idegen tulajdonneveket mindig magyarosan, a kiejtésüket tükröztető magyar hangjelölés szabályai szerint írjuk. A latin betűs írásmódú tulajdonnevek közül csak a meghonosodottakat írjuk magyarosan, a többi a forrásnyelv szerint. A tulajdonnevek közül elsősorban a keresztnevek és a földrajzi nevek némelyike honosodott meg – vált jövevényszóvá.

A keresztnevek közül a Magyarországon adhatókat magyarosan írjuk. Egyébként – *Laczkó és Mártonfi* (2) szerint – „a személynevek körében kizárólag az uralkodók (királyok, császárok, hercegek, pápák stb.)” nevét írjuk magyarosan: *II. János Pál, XV. Lajos, Ferenc Ferdinánd* stb.

MEGJEGYZÉS

A Magyar helyesírás szabályai 11. kiadása (1) azonban úgy fogalmaz, hogy a „személynevek közül csak néhány nagy történelmi vagy irodalmi múltú és rendszerint közismert nevet használunk hagyományos megmagyarosodott formájában: *Kálvin*

János, Husz János – Jean Calvin, Jan Hus helyett. Szokás volt az is, hogy csak a keresztnévet írtuk magyarul, a családi név megmaradt: Luther Márton, Marx Károly – Martin Luther, Karl Marx helyett. A nyelvhasználat újabban ezekre az írásmódokra nem törekszik (1), ezek „divatjamúltá váltak” (2).

A forrásnyelv szerint írt tulajdonnevekben az eredeti *x-et, ch-t* stb. is mindig megtartjuk (*Mexikó, Beatrix, Albrecht*). A földrajzi nevek közül soknak van magyar neve; ezeket természetesen magyarul írjuk: *Wien – Bécs, Krakow – Krakkó* stb., de azokat, amelyeknek nincs hagyományos magyar nevük, eredeti formában használjuk.

MEGJEGYZÉS

A magyar nevű földrajzi neveket is célszerű eredeti formában írni, ha az adott szövegkörnyezetnek nemzetközi vonatkozása is van, pl. *postacim* stb.

AZ IDEGEN SZAVAK TOLDALÉKOLÁSÁNAK SZABÁLYAI

A MAGYAROSAN ÍRT IDEGEN SZAVAK TOLDALÉKOLÁSA A magyarosan írt idegen szavak toldalékolása is a magyar szavak toldalékolásának megfelelő szabályok szerint történik. Ez a szabály minden magyarul írt szóra vonatkozik függetlenül a forrásnyelvtől – vagyis, hogy a szó melyik nyelvből (latin vagy nem latin betűs nyelvből) származik – és attól, hogy közszerű vagy tulajdonnévről van-e szó.

A magyarosan írt idegen szavakat a magyar szavak írásmódja szerint írjuk és toldalékoljuk, függetlenül attól, hogy közszerű, tulajdonnévről van-e szó, illetve, hogy melyik nyelvből származnak.

PÉLDÁK

mikroszkóp, mikroszkópos, mikroszkóposan, mikroszkóppal; izotópot, izotóppal; hisztamint; digitális vizsgálat, digitálisan (ujjal) kitapintható stb.

Prága – Prágában

Egyes idegen eredetű képzőkkel (*-ikus, -ista, -itás, -itál, -izál, -izmus*) képzett szavak egy jó részében a szótő hosszú magánhangzója rövidre változik.

PÉLDÁK

passzív, passzivitás; periódus, periodikus; típus, tipikus, tipizál; mikroszkóp, mikroszkopikus; kultúra, kulturális

de: akadémia, akadémikus (itt a hosszú magánhangzó megmarad)

AZ IDEGENESEN ÍRT SZAVAK TOLDALÉKOLÁSA Az idegenes írásmóddal írt szavak toldalékolása (rag, jel vagy képző kapcsolása) alapvetően attól függ, hogy egyszavas vagy két, illetve több különírt elemből álló kifejezésről van-e szó.

1. Az önálló idegenesen írt szavakhoz – közsavakhoz és tulajdonnevekhez is – a toldalékot (úgy, mint a magyar szavakhoz) általában közvetlenül – kötőjel nélkül – tapasztjuk.

PÉLDÁK

endometritist, endometriosisserű,
Denverben, Lyonból

Kötőjellel kapcsoljuk a toldalékot azonban egyszavas kifejezéseknél is akkor ha: a) az idegen írásmód szerint írt szó végén hangérték nélküli – ún. néma – betű van (*Glasgow-ban, Voltaire-é*), b) ha az utolsó kiejtett hangot írásrendszerünkben szokatlan betűegyüttes jelöli (*Rousseau-t*) és c) kettős mássalhangzóra végződő szavaknál, ha a toldalék ugyanolyan mássalhangzóval kezdődik (*Scott-tal, Mann-nal*).

Az önálló idegenes írásmóddal írt szavakhoz a toldalékot – ha a szó utolsó betűje a magyar írásmódban megszokott hang – mindig közvetlenül kapcsoljuk.

MEGJEGYZÉSEK

a) Az idegen szavak szövégi *a*-ja, *e*-je, *o*-ja és *ö*-je helyett *á*-t, *é*-t, *ó*-t és *ő*-t írunk, amikor ezekhez a szavakhoz magyar toldalékot kapcsolunk és a magyar kiejtésben ezek a magánhangzók megnyúlnak. Idegen toldalék (pl. „lis”) kapcsolása esetén a magánhangzók megnyúlását az írásban nem jelezzük; vagyis a szövégi *a, e, o* és *ö* helyett nem írunk *á*-t, *é*-t, *ó*-t és *ő*-t. Ez utóbbi magyarázata nyelvészek szerint az, hogy az idegen képzős szavak jelentésánál nem átláthatók – a toldalékolást a szakképzetlen ember nehezen vagy nem ismeri fel – és ebben a formában váltak szótári tétellé.

PÉLDÁK

Magyar toldalékok

gonadoblastoma	gonadoblastomát, gonadoblastomák, gonadoblastomáról, gonadoblastomás
lymphocyta	lymphocytás, lymphocyták, lymphocytákat
granulocyta	granulocyták, granulocytás beszűrődés
neutropenia*	neutropeniás*, neutropeniát
commisura	commisurát, commisurából
vesicula	vesiculák, vesiculákban
viraemia	viraemiát
vagina	vaginában, vaginát
Oslo	Oslóban

* Ez idegenes írásmód a magyar kiejtést alapformában nem tükrözi, pl. a *neutropenia* szót magyarul „é”-vel ejtjük (neutropénia), ezt azonban az eredeti írásmód nem jelöli. Ha a kérdéses magánhangzó nem szövégi, akkor a toldalékolt formákban sem nyúlik meg: *neutropeniás* és nem *neutropeniás*.

Idegen toldalék (latin eredetű képző)

graviditas abdominalis	és nem graviditás abdominális
vertebra, vertebralis (tályog)	és nem vertebrális
vesica, vesicalis (elváltozás)	és nem vesicális
vagina, vaginalis (szülés, műtét)	és nem vaginális
folliculus, follicularis	és nem folliculáris
epithelium, epithelialis	és nem epitheliális

A szövégi magánhangzónyújtás nem érvényesíthető az „ae” végződésű latin birto- kos viszonyt kifejező szavakban, mert a szövégi „ae” jelölte, de már kiejtésében „é”-ként megjelenő magánhangzó önmagában is hosszú.

b) A *-val, -vel* és *-vá, -vé* rag *v*-je a mássalhangzót jelölő nem magyar betűre vagy betűkapcsolatra végződő idegen szavak utolsó mássalhangzó- jához teljesen hasonlóva kapcsolódik (*fix – fixszel, ortodox – ortodoxszá*). Ezek a ragok szintén hasonlóan az utolsóként kiejtett mássalhangzóhoz néma betűre vagy szokatlan betűcsoporthoz végződő idegen szavak eseté- ben is, például: *guillotine-nal*.

c) Az *i-re, y-ra* végződő idegen helységnevek (ugyanúgy, mint a magyar helységne- vek) *i*-i képzős származékainál a második *i*-t csak az *y* után írjuk ki, függetlenül attól,

hogyan azokat magyarul vagy a forrásnyelv szerint írjuk. Természetesen az *-i* képzős formák az idegen helységnevek esetében is kisbetűvel kezdődnek. Hasonlóképpen az *-s*, *-ista*, *-izmus* képzős egyszavas tulajdonneveket is kis kezdőbetűvel írjuk.

PÉLDÁK

helsinki módszer, (balatonalmádi vizsgálat), coventryi kutatók (sátoraljaújhegyi módszer), nápolyi stb.

shakespeare-i, voltaire-es, voltaire-izmus, horatiusi, wroclawi

2. Két vagy több különírt elemből álló idegenesen írt szóhoz – tulajdonnévhez, közszóhoz egyaránt – a képzőt mindig kötőjellel illesztjük, a jelet, ragot azonban az utótaggal egybeírjuk. A toldalékolt többszavas tulajdonneveket mindig nagy kezdőbetűvel írjuk, még akkor is, ha *-i*, *-s*, *-ista*, *-izmus* képzős formákról van szó.

Latin írásrendszerű, két vagy több különírt elemből álló idegenesen írt tulajdonnévhez a képzőt mindig kötőjellel kapcsoljuk az utótaghoz, a jelet, ragot azonban az utótaggal egybeírjuk. Az eredeti írásmód mindig változatlan marad.

PÉLDÁK

sine morbot (állapítottak meg), ruptura vaginae (kóriszmézték), naerus pigmentosus, nervus opticusban, erosio verás stb.

New Yorkban, Leonardo da Vincivel

de: New York-i, Leonardo da Vinci-s

AZ IDEGENESEN ÍRT SZAVAK ÉS A KÉPZŐSZERŰ UTÓTAGOK KAPCSOLÁSA A képzőszerű utótagok (1. táblázat) nem toldalékok, hanem szóösszetéti utótagként viselkednek, ezért a magyarul és az idegenesen írt közszavakkal is – a szóösszetételekhez hasonlóan – egybeírjuk, függetlenül attól, hogy egyszavas szókról vagy több, önálló idegen szavas kifejezésről van szó. Az idegenesen írt, többszavas kifejezéseknél a képzőszerű utótagot az utolsó szóhoz tapasztjuk. Kivételet csak azok az idegenesen írt szavak jelentenek, amelyek néma betűre vagy a magyarban szokatlan betűjegygyűttesre végződnek: ekkor – hasonlóan a toldalékoláshoz – a képzőszerű utótagokat is kötőjellel kapcsoljuk.

PÉLDÁK

collum uteruszerű, nervus obturatoriusféle, plexus venosusfajta

A képzőszerű utótagok – ugyanúgy, mint a szóösszetéti utótagok – a szóvégi *a-t*, *e-t*, *o-t* és *ö-t* nem nyújtják meg: *allegro-szerű* és nem *allegroszerű*.

IDEGEN SZÓT TARTALMAZÓ SZÓÖSSZETÉTELEK Az idegen szót tartalmazó szóösszetételeket egybeírjuk az egybeírás szabályai szerint, függetlenül attól, hogy a szóösszetétel másik tagja magyar

Szóösszetételekben lehetséges az egyes tagok különböző – magyaros és idegenes – írásmódja. Egy szóösszetéti tagban azonban a kétféle írásmód nem keveredhet.

1. táblázat Képző- és ragszerű utótagok

A képző- és ragszerű utótagok autótagból a toldalékká válás útján vannak, egyiknek sem tekinthetők, de nyelvtanilag már részben toldalékként viselkednek. Következésképpen az előtaggal – azzal a szóval, amelyhez kapcsolódik – tulajdonképpen eredetileg szóösszetételt képeznek. A leggyakoribb ilyen képző és ragszerű utótagok: *-fajta*, *-féle*, *-szerű*, *-szerűség*, *-szerűlten*, *-forma*, *-nemű*, *-szám*, *-mód*, *-rét*, *-rétű*.

Felsorolásban csak az utolsó tulajdonnév után írjuk a *-féle*, *-szerű* szóelemeket. A közszóval a *-féle*, *-szerű* szóelemeket egybeírjuk.

PÉLDÁK

magamfajta, *apjafajta*, *mindenféle*, *fiúforma*, *sokrétű*, *ésszerű*, *kabátszerűség*, *negyedréti*, *számszám*, *gombamód* stb.

Megjegyzés: az *ésszerű*, *viasszerű* szavakban az *'ssz'* egyszerűsített módját használjuk, kettős mássalhangzóra végződő szavakhoz azonban már kötőjellel kapcsolunk: *griff-féle*, *dzsessz-szerű* stb.

Frigyesi-tankönyv-féle, *Váci utcafajta*, *angol-magyar szótárszerű*, *Erzsébet hídszerű* stb.

Megjegyzés: összetett szószervezeteknél, ha az előtag közszó, ezeket az utótagokat egybeírjuk az utolsó szóval, de ha az előtag tulajdonnév, kötőjellel kapcsoljuk. Ha az eredeti szerkezetet idézőjelenben írjuk, mindig kötőjelezünk: „*Frigyesi-tankönyv*”-féle, „*Váci utca*”-fajta stb.

vagy idegen szó-e és attól, hogy az idegen szavakat magyarul vagy idegenesen írjuk-e. Kivételet csupán akkor teszünk, ha az idegen írásmódú előtag néma betűre végződik (strokekezelés; az „e” néma), vagy amikor az utolsó kiejtett hangot a magyar írásrendszerben szokatlan, bonyolult betűjegygyűttes jelöli (*flow-diagram*). Ilyenkor az elő- és az utótagot kötőjellel kapcsoljuk össze.

PÉLDÁK

Idegen írásmódú szó + magyar szó

- cellulitiskezelés, boyszolgálat, pacemakerműködés
- pacemaker-visszaültetés (3 tag, 9 szótag)

Magyaros írásmódú idegen szóösszetételek

- herpeszvírus, leukémiavírus

Magyaros írásmódú idegen szó + magyar szó

- proteinképződés
- vírusnukleinsav-átíródás

Idegenes írásmódú szavak

- Pacemaker, promoterlocus

Idegen írásmódú + magyaros írásmódú idegen szó

- promoteraktivitás, papillomavírus (papilloma idegenes írásmód, vírus magyaros írásmód), angolul: papillomavírus (itt a vírus szót is idegenesen – rövid „i”-vel írjuk)
- egy újabb szóösszetéti tag kapcsolódását is egybeírjuk a számszámolás szabályai szerint: papillomavírus-gén (3 tag, 7 szótag), papillomavírus-család, togavírus-család (3 tag, 6 szótag)
- víruspromoter, víruspromoter-aktivitás

Ha az idegenesen írt többszavas szerkezet kap szóösszetéti utótagot, különírást alkalmazunk.

PÉLDÁK

collum uteri fertőzés, colon ascendens gyulladás (de: colongyulladás – vastagbélgyulladás)

Ha idegen írásmódú, kötőjelet eleve – nem a szótagszámlálás miatt – tartalmazó szó szerkezetéhez szóösszetételei utótag társul, célszerű azokat különírni.

Ha egy idegenen írt szó eleve tartalmaz kötőjelet, az összetételei utótagot célszerű ettől különírni (2): *e-mail cím, follow-up vizsgálat*. (vö. első mozgósabály) Szóösszetételekben az idegenen írt szavak szóvégi magánhangzója (*a*-ja, *e*-je, *o*-ja és *ö*-je) az utótag kapcsolásakor természetesen – ellentétben a toldalékok kapcsolásával – nem nyúlik meg; az utótag nem nyújt.

A MOZGÓSZABÁLYOK ALKALMAZÁSA AZ ORVOSI IRODALOMBAN
A Magyar helyesírási szabályzat 11. kiadása (1) három ún. mozgósabályt fogalmaz meg.

AZ ELSŐ MOZGÓSZABÁLY „Ha egy kötőjellel már tagolt szóhoz újabb, szintén kötőjellel kapcsolódó utótag járul, az első kötőjelet kihagyjuk”, az eredetileg kötőjellel írt szót egybeírjuk, és az utótagot kapcsoljuk kötőjellel. (Két kötőjel egy összetett közszóban nem lehet.)

Kötőjellel tagolt szerkezet

ÖNÁLLÓAN	UTÓTAGGAL
anyagcsere-vizsgálat	anyagcserevizsgálat-kérés
kerekasztal-konferencia	kerekasztalkonferencia-rendezés

A Magyar helyesírás szabályai jelenleg is érvényben lévő 11. kiadása hozzát teszi, hogy az ilyen túlzottan hosszú szavak helyett jobb a szerkezetes megoldás, pl. *az anyagcsere-vizsgálat kérése, kerekasztal-konferencia rendezése*.

KÉPZŐSZERŰ UTÓTAGOK Az első mozgósabály képzőszerű utótagok kapcsolódásakor is érvényes: *anyagcsere-vizsgálat, de anyagcserevizsgálat-féleség* (2).

MEGJEGYZÉSEK

- Az MTA Magyar Nyelvi Bizottságának vitaanyagában (5) többek között azt olvashatjuk, hogy nem alkalmazható az első mozgósabály, „ha egy olyan kötőjeles írásmódú összetett szóhoz járul újabb utótag, amelyekben a kötőjelet nem a szótagszámlálási szabály írja elő: *A-vitamin, X-kromoszóma* [...] Ilyenkor ugyanis nem írható egybe az első két tag, s ha az utótagot közvetlenül a másodikhoz kapcsolnánk, tagolási probléma állna elő. Ezért az tűnik a legjobb megoldásnak, ha az újabb összetételei tag is kötőjellel kapcsolódik: *A-vitamin-hiány, X-kromoszóma-rendellenesség* [...]. Ha további utótag járul az összetételhez, az újabb kötőjellel kapcsolódik: *A-vitamin-hiány-megelőzés*. Az efféle szerkezetek azonban nagyon nehézkesek, ezért célszerű feloldani őket: az *A-vitamin-hiány megelőzése*”.
- Tulajdonképpen ugyanebbe a fogalomkörbe tartoznak a betűszókat tartalmazó kötőjeles szerkezetek: *vírus-DNS-képződés* (nem „vírusDNS-képződés”) vagy *DNS-vizsgálat-kérés* (nem „DNSvizsgálat-kérés”), mert a betűszókat soha nem írhatjuk egybe a kiírt szavakkal.
- Nem érvényesül az első mozgósabály az idegen írásmódú kötőjeles előtagok esetében; ilyenkor az utótagot külön írjuk, például: *feed-back rendszer* (nem „feedback-rendszer”). (ld feljebb; első bekezdés)

A MÁSODIK MOZGÓSZABÁLY Ha egy külön szóba írt jelzős szerkezethez olyan utótagot kapcsolunk, amely a jelzős szerkezet egészére vonatkozik, akkor a jelzős szerkezet elemeit egy szóba írjuk, és az utótagot kötőjellel kapcsoljuk az összevont részhez.

Külön szóba írt jelzős szerkezet

ÖNÁLLÓAN	UTÓTAGGAL
hasító enzim	hasítóenzim-vizsgálat
keringő vérőssejt	keringővérőssejt-minta
magas vérnyomás	magasvérnyomás-betegség

Ritkábban ugyan, de előtag is kapcsolódhat a különírt jelzős szerkezethez, pl. *házi feladat, számtan-házifeledat*. A szabályzat hozzát teszi, hogy ezt a mozgósabályt csak akkor alkalmazzuk, ha értelmetlenséget kerülünk el vele. Ha szószaporítás nélkül lehetséges, éljünk inkább a szerkezetes megoldással, pl. *hőre lágyuló műanyagok feldolgozása* (nem: *hőrelágyulóműanyag-feldolgozás*).

KÉPZŐSZERŰ UTÓTAGOK A második mozgósabály képzőszerű utótagok alkalmazásakor is érvényes: *kezelési útmutató, de kezelésiútmutató-féle* stb.

MEGJEGYZÉSEK

- a) „Az idegen írásmódú többszavas kifejezések vonatkozásában nem érvényesítjük a második mozgósabályt, helyette különírást alkalmazunk” (2). Ezekben az esetekben mindegy, hogy az idegen szerkezet valójában az eredeti nyelvben jelzős szerkezet-e vagy sem. Például *music center vásárlás* (zeneközpont vagy zenei központ vásárlásának is fordítható – az utóbbi már jelzős szerkezet –, ennek azonban nincs jelentősége). Egyéb példák: *endodermális sinus daganat, nervus opticus sérülés, pubertas praecox betegség, second look hasmitét* stb.
- b) „A mozgósabály ellenében különírt formák kivételesnek számítanak. Ilyenek például a *férfi* előtagú szerkezetek között található: *férfi egyes mérkőzés, férfi nemi hormon, férfi hormon, férfi hormon vizsgálat*”.
- c) „Azokban a szerkezetekben sem lehet alkalmazni a mozgósabályt, amelyek egy különírt betűjelből és egy főnévből vagy melléknévből állnak: *C épület, [...] x tengely*. Az ezekhez társuló utótag különírandó: *x tengely szerkesztés* [...]”.
- d) „Ha az eredetileg különírt szerkezet jelzője ugyanolyan hosszú mássalhangzóval végződik, mint amilyennel a jelzett szó kezdődik, a három azonos mássalhangzó miatt nincs mód az egybeírásra, ezért a két kötőjeles megoldás jön szóba: *barokk-kép-jávitás* [...]”.
- e) Bizonyos szavak kivételes írásmódúak, például: *egyistenhívő, kétszínnyomás, kétpárevézős* stb.

A fenti megjegyzésekből megállapítható, hogy a második mozgósabály sokszor nem alkalmazható, helyette a különírás a célszerű eljárási mód. Ez fogalmazódik meg az említett vitaanyagban is: „A második mozgósabály esetében megállapítható, hogy léteznek olyan különírt szerkezetek is, amelyek, ha egy összetételei utótag járul hozzájuk, a mozgósabály végrehajtása nélkül is majdnem ugyanazt az értelmes szerkezetet eredményezik, a két forma között a jelentéskülönbség alig érzékelhető. Ilyenkor talán megengedhető, ahogy szótári példa is van rá, hogy mindkét leírási módot megfelelőnek tekintsük. Például: [...] *önkormányzatiképviseelő-testület – önkormányzati képviseelő-testület*”.

Sokak véleményével együtt úgy érzem, hogy az első, illetve a második mozgósabály alkalmazása során rendkívül hosszúra nyúlt szavak keletkezhetnek, amelyek nem tetszetősek, a szemnek zavarók. Hasonló vagy még sokkal hosszabb szavakkal – egy-egy kötőjelezett szó akár több sor hosszúságú is lehet – a német nyelvben találkozunk. A túl hosszú szavak nemcsak visszásak, de írásuk a magyar nyelv-

ben szövegidegen is. A hosszúra nyúlt szavak idegensége, szokatlansága a mozgósabályt alkotóknak is feltűnt, ezért javasolják, hogy ilyen esetekben lehetőleg a szerkezetes megoldást válasszuk. Ugyancsak a hosszúra nyúlt, egybeírt szavak elkerülésére alkották meg az ún. szótagszámlálási szabályt.

A HARMADIK MOZGÓSZABÁLY „Két azonos utótagú összetétel különböző előtagja gyakran lép egymással mellérendelő kapcsolatba” (1). Ilyenkor az előtagokat (minőségjelzős előtagok) kötőjellel az utótagot pedig különírjuk.

AZONOS UTÓTAGÚ ÖSSZETÉTELEK	MELLÉRENDELŐ KAPCSOLATBAN
nyomásdiagram, térfogatdiagram érrendszer, nyirokrendszer	nyomás-térfogat diagram ér-nyirok rendszer

MEGJEGYZÉSEK

- „... a tulajdonnévi előtagok összekapcsolásakor nem érvényesítjük a harmadik mozgósabályt. Ha két azonos tulajdonnévi előtagú összetétel lép egymással mellérendelő viszonyba, a tulajdonnévi kapcsolatot nagyköötőjellel jelöljük, a közös utótagot pedig kiskötőjellel kapcsoljuk a formációhoz. Például a *Magyarszótár* és az *Ország-szótár* összekapcsolásakor a *Magay-Ország-szótár* a helyes írásforma.” (2)
- „[...] két szótári kivétel van: az *élethalálharc* és a *napéjegylenlőség*. Meggondolandó, hogy nem kellene-e ezeket az alakokat a szabályoknak megfelelően ími: *élet-halál harc*, *nap-éj egyenlőség*, ahogyan a gyakorlatban gyakran történik.” (2)
- Alkalmazható a harmadik mozgósabály fordítva is. Például: *valutavétel*, *valuta-eladás* szavak esetében az előtag egyforma és az utótagok lépnek egymással mellérendelő kapcsolatba: *vétel-eladás*. „A közös előtagot ilyenkor külön kell ími a kötőjellel összekapcsolt utótagtól: *valuta vétel-eladás* (2)”
- E6-fehéreje*, *E7-fehéreje* – *E6-E7 fehérjék*; az *E6/E7 fehérjék* szerkezet is felfogható a harmadik mozgósabálynak; ilyen – a törtjel alkalmazását taglaló – meghatározás azonban nincs.

A harmadik mozgósabály csupán egyike a lehetséges írásmódoknak; más írásmódok is teljesen megfelelnek a magyar helyesírási szabályoknak, például a *kéz-láb remegés* helyett a *kéz- és lábremegés* vagy *kéz-, lábremegés*. Természetesen a körrülírás is szerencsés forma: *a kezeknek és lábaknak a remegése*.

A SZÁMOK ÍRÁSA A számokat betűkkel és számokkal is írhatjuk tetszés szerint. Mégis, folyamatos szövegben, rövid szóval kimondható számoknál (*tíz*, *millió* stb.), más szóval összetéve (*harmadmagával*) vagy, ha a szám toldalékos alakban névtűtűs szókapcsolatban van (*hatvan után*), helyesebb azokat betűkkel kiírni. Számjegyet írunk hosszabb szóval kimondható számoknál, időpont, pénzösszeg, mérték, statisztikai adat és hasonló írásánál. (1)

A TŐSZÁMNEVEK ÍRÁSA A tőszámnevek után általában nem teszünk pontot. „Ha a tőszámneveket betűvel írjuk, kétezerig minden szám nevét egybeírjuk; ezen felül csak a kerek ezresek és a milliókat” (1). Kétezer felett, a hátulról számolt szokásos hármasszámcsoporthoz szerint tagolva – a hármasszámcsoporthoz megfelelően – kötőjellel kapcsolva írjuk (ezerkilencszázötvenhat, de kétezer-kilencszázötvenhat, egy-millió-öttszáz-ezer-kétszázhuszonnyolc stb.).

A számjeggyel írt számok tagolása: az egy–négy jegyű számokat mindig egybeírjuk, öt- vagy több jegyűeket a hátulról

számított, szokásos hármasszámcsoporthoz szerint, szóközzel elválasztva írjuk (12, 123, 2345, de 10 234, 456 120 stb.). Ha azonban a számokat oszlopba írjuk, a négyjegyűeket is tagoljuk: 30 567, 4 567, 123 234). A tőszámnevek toldalékai kötőjellel kapcsoljuk (*3-as*, *11-essel*, *56-ot* stb.)

A SORSZÁMNEVEK ÍRÁSA A számjegyekkel írt sorszámnevek után pontot teszünk, amelyet a kötőjellel kapcsolt toldalékok előtt is meghagyunk (2. bekezdés, 56. példa, 3. *nak* fejezte be, 4. *be* jár, a 10. *kel* beszélt stb.).

TŐSZÁMNEV + TŐSZÁMNEVI JELZŐ Ilyenkor a jelzett szó főnévi értékű; a kapcsolat két tagját különírjuk (*egy negyed*, *két harmad*, *tíz egész három század* stb.). Ha a tőszámnév + tőszámnévi jelző együtt jelzői szerepű, azokat egybeírjuk (*a dolgozat két-harmada*, *háromnegyed óra múlva*, *háromnegyed hat* stb.). Számjegyekkel írt tizedes törtek egész és tört értékei közé, szóköz nélkül, tizedesvesszőt teszünk (3,4; 777,002 stb.); óra és perc megadásakor ellenben pontot írunk (11.25 stb.). Ehhez a formához a toldalékokat kötőjellel kapcsoljuk (11.25-ös, 11.2-5-kor, 11.35-ig stb.).

A RÓMAI SZÁMOK A számjegyeket általában arab számokkal írjuk, római számokat csak a hagyományok szerint és csak sorszámnevek jelölésére használunk (*III. tudományos ülése*, *II. Gergely*, *V. kerület*, *NB I.*). A római számok használata akkor javasolható, ha az arab számokkal szemben megkülönböztető vagy tagoló szerepük van (2). A hagyományok változnak, sokszor ugyanazt arab vagy római számokkal is írhatjuk (3. *kötet*, *III. kötet*; 2. *osztály*, *II. osztály* – az utóbbi példa ugyan az elemi és a középiskolai osztályok megkülönböztetésére szolgálhat).

Az orvosi, biológiai szaknyelvekben hagyományosan viszonylag gyakran találkozunk a római számokkal (*X. agyvideg*, *IV. mellkasi csigolya* stb.), jóllehet ezek használata – elsősorban az Egyesült Államok erőfeszítései miatt – visszaszorulóban van (ld. járulékos számok).

MEGJEGYZÉS

A járulékos római (és arab) számok után – a fenti szabálytól eltérően – szokás szerint nem teszünk pontot, noha ezeknek a számoknak egy része is sorszámként értelmezhető. *MHC II* (nem teljesen sorszámnév értékű), *CIN I* (első fokozatú CIN), *st. IV*; de *IV. stádium*.

Ha a római számot törtjel követi, a pontot többnyire elhagyjuk (*IV/3*, *I/B* stb.)

RÖVIDÍTÉSEK ÉS MOZAIKSZÓK NYELVTANI MEGHATÁROZÁSA, ÍRÁSMÓDJÁ; ALKALMAZÁSUK AZ ORVOS-BIOLÓGIAI IRODALOMBAN A magyarban a közszavaknak, tulajdonneveknek, szószerkezeteknek gyakran használjuk megrövidített formáit a teljes alak helyett. A szavak, szószerkezetek megrövidítésének – szótömörítésnek – három változata ismert: a rövidítések, betűszók és szóösszevonások. A betűszókat és a szóösszevonásokat együtt mozaikszóknak nevezzük.

A RÖVIDÍTÉSEK ÉS MOZAIKSZÓK MEGHATÁROZÁSA, ÍRÁSMÓDJÁ

1. RÖVIDÍTÉSEK A rövidítések közszavak, tulajdonnevek és szószervezetek – többszavas kapcsolatok – rövidített formái, melyeket a beszélt nyelvben általában nem ejtünk ki ún. betűejtéssel; a rövidített szót teljes alakjában kimondjuk. A rövidítések tehát csak az írásban fordulnak elő; néhány kivétel azonban van. Egyszerű és összetett szavak, valamint szószervezetek – többszavas kapcsolatok – is rövidíthetők. Az önálló szavak rövidítései egyetlen tagból állnak, a szószervezetek rövidítései általában annyi tagból állnak, ahány szó a rövidítendő szószervezetben van.

RÖVIDÍTÉSEK, MOZAIKSZÓK (BETŰSZÓ, SZÓÖSSZEVONÁS) MEGHATÁROZÁSA, KIEJTÉSE**MEGHATÁROZÁS**

RÖVIDÍTÉSEK Két formájuk ismert: a valódi rövidítések és a jelszerű rövidítések.

- A valódi rövidítések az egyszerű és az összetett közszavak, a tulajdonnevek és a többszavas szószervezetek találmára kialakított, rövidített formái, amelyek a kezdőbetűből vagy a kezdőbetűvel induló betűcsoportból állnak. A szószervezetek rövidítései többtagúak.
- A jelszerű rövidítések az egyszerű és összetett szavak rövidítésként használt, szabványosított jelei és kódjai.

BETŰSZÓK A betűszók az összetett szavak vagy a többszavas szószervezetek elemeinek, tagjainak kezdőbetűiből alakulnak ki. Kivételesen azonban egybetűs betűszóval – többnyire szaknyelvekben – is találkozunk.

SZÓÖSSZEVONÁSOK A szóösszevonások a többszavas kapcsolatok vagy egy összetett szó elemeiből keletkeznek úgy, hogy az összevont szóban a kezdőbetűknél – tetszőlegesen kiválasztott – nagyobb egységek őrződnek meg.

KIEJTÉS

RÖVIDÍTÉSEK A beszélt nyelvben a rövidített szót általában teljes alakjában kimondjuk; a rövidített formában nem ejtjük.

BETŰSZÓK A betűszókat az ún. betűejtéssel mondjuk; nem a teljes szóalakkal.

SZÓÖSSZEVONÁSOK A szóösszevonásokat az összevonásnak megfelelően és nem a szó teljes alakjában mondjuk ki.

Megkülönböztetünk valódi és jelszerű rövidítéseket (rövidítésként használt jelek és kódok). A valódi rövidítések szövegkörnyezettől függenek, a jelszerű rövidítések azonban általánosak, nem szövegfüggők, szabványszerűek és mindig folyamatosan egybeírandók (2). A szószervezetek rövidítései mindig valódi rövidítések, rövidítésként használt jele vagy kódja csak önálló – egyszerű vagy összetett szónak – lehet. Néhány általánosan elterjedt valódi rövidítéstől eltekintve nincs szabály arra, hogy a rövidítendő szó teljes alakja helyett milyen rövidítést használjunk (2), ezért fordulhat elő, hogy ugyanaz a rövidítés több szónak is lehet a rövidítése (*kp.* = központ vagy készpénz, *f. h.* = folyó hó vagy főiskolai hallgató stb.), és fordítva, egy-egy szót többféleképpen is rövidíthetünk (*cs.* vagy *csop.* = csoport stb.). Az értelmezést a szövegkörnyezet és a szerzők tájékoztatása adja: a valódi rövidítést – az általánosan használtaktól eltekintve – tudományos közlésekben, azok első írásakor értelmezni kell, pl. a szó teljesen kiírt alakját követően zárójelben megadni. A rövidítések képzésének jellegzetességeit az Osiris-helyesírás (2) foglalja össze, ezek ismertetése meghaladja könyvünk kereteit.

A valódi és jelszerű rövidítések írásmódjában elvi különbség van: a) Valódi rövidítések. Az önálló szavak – egyszerű és összetett szavak – valódi rövidítései a kezdőbetűből vagy a kezdőbetűvel kezdődő betűcsoportból állnak, és nem tartalmaznak szóközöket, az utolsó betű után pontot teszünk (*ált.* = általános, *ill.* = illetve, *kb.* = körülbelül, *de.* = délelőtt stb.). Előfordulhat, hogy a rövidítés egyetlen betűből áll (*u.* = utca). A szószervezetek rövidítéseinek minden tagja után pontot teszünk, és a tagokat szóközzel választjuk el (*a. m.* = annyi mint, *i. sz.* = időszámításunk szerint, *s. i. t.* = és így tovább, stb.), 2. táblázat. A rövidített szavakban előforduló nagybetűket, a rövidítésekben is megtartjuk (*Bp.* = Budapest, *N. Y.* = New York, *Nemz. Múz.* = Nemzeti Múzeum, *N. J.* = Nagy János stb.), és fordítva: a kisbetűkből álló rövidített szavak rövidítéseit is kisbetűvel írjuk (*r. k.* = római katolikus, *ún.* = úgynevezett stb.). A kétjegyű mássalhangzók második betűje – hasonlóan, mint a rövidítendő szóban – általában nem nagybetű (*KSz.* = Keleti Szemle). Ha egy kis kezdőbetűs rövidítés a mondat elején van, nagy kezdőbetűvel írjuk. Mindig nagy kezdőbetűvel írjuk a mondatformájú rövidítéseket (*K. m. f.* = Kelt, mint fent).

b) A jelszerű rövidítések írásmódját rendre szabványok, előírások, nemzetközi szokások szabályozzák; a helyesírási szabályok nem nagyon érvényesülnek. Egyetlen gyakorlati szabály az, hogy a rövidítésként használt jelek és kódok után nem teszünk pontot.

PÉLDÁK

A jelszerű rövidítések a 2. táblázatban nem szerepelnek. A fontosabbak a következők:

- a pénzfajták (*f* = fillér, *Ft* = forint, *E Ft* = ezer forint, *M Ft* = millió forint stb.)
- égtájak rövidítései (*D* = dél, *ÉNy* = északnyugat, *d.* = déli, *ék.* = északkeleti stb.)
- sportversenyeken használt rövidítés (*HUN* = Magyarország stb.)
- vegyjelek (*O* = oxigén, *Ca* = kalcium stb.)
- mértékegységek, matematikai jelölések (*cm* = centiméter, *g* = gramm, *v* = sebesség, *sin* = szinusz, plusz = + stb.)
- vegyületek, szaknevek (*convalen* = Con stb.)

A rövidítések nyelvtanilag meghatározott írásgyakorlatának számos kivétele van. Ezek összefoglalóan az 2. táblázatban, mutatószámokkal jelölve láthatók. Az alábbiakban ezen mutatószámok szerint foglalom össze:

- (1) Kivételesen, amikor ugyanazok a rövidítések nagy tömegben fordulnak elő, például szótárakban, tudománytárakban stb. a pontot elhagyhatjuk (2). Ilyenkor a rövidítéseket célszerű külön jegyzékbe foglalni.
- (2) Elvétele előfordul, hogy egy összetett szó rövidítése nem egy, hanem több tagból áll (*oszt. vez.* = osztályvezető).
- (3) Az összetett szavak és a szószervezetek rövidítései közül néhány már megelevenedett, azaz betűző kiejtése van, ezért nem szükséges azokat teljes formájukban kiejteni (2). Ezek a rövidítések tulajdonképpen már a betűszókhoz tartoznak, ennek ellenére írásukban a rövidítést jelölő pontot meg kell őrizni (*kb.* [kábé] = körülbelül; *kp.* [kápé] = készpénz; *s. k.* [eská] = saját kezűleg, *B. ú. é. k.* [búék] = Boldog új évet kíván – ez utóbbi teljes mondatot rövidít, s írásformája sok-

szor nem követi az alapszabályt; egyszerűen *BÚÉK*-nak írják *B. ú. é. k.* helyett stb.).

- (4) Számos esetben a rövidítések különírt elemei között sem pont, sem szóköz nincs, azokat egybeírjuk, és pontot csak az utolsó betű után teszünk (*stb.* = s a többi, *vö.* = vesd össze!, *hrsz.* = helyrajzi szám stb.).
- (5) Előfordul, hogy a közszoí – pl. mondatformájú – rövidítéseket nagybetűvel írjuk (*N. B.* = *Nota bene!*).
- (6) A szaknyelvekben – elsősorban tudományos közleményekben – általános gyakorlat, hogy a szerzők a gyakran előforduló szavakat, helymegtakarítás miatt, rövidítik, és a továbbiakban ezt a rövidítést használják. Ezek a rövidítések rendre egyediek, általában nem szabályozottak.

2. BETŰSZÓK A betűszók összetett szavak vagy többszavas kapcsolatok elemeinek, tagjainak kezdőbetűiből alakulnak ki. Kivételesen azonban egybetűs betűszóval – többnyire szaknyelvekben – is találkozunk. Ezek jószerivel mindig egyszerű és nem összetett szavakat jelölnek (*E* – *early*). A betűszókat az ún. betűjejtéssel mondjuk, nem a teljes szóalakkal.

A tulajdonnévi magyar és idegen betűszókat egyaránt nagybetűvel írjuk (*ENSZ* – Egyesült Nemzetek Szövetsége, *UICC* – Union Internationale Contre le Cancer, *WHO* – World Health Organization). A közszoí betűszók csupa kisbetűből állnak (*tbc* = tuberkulózis, *taj* = társadalombiztosítási azonosítójel stb.). A szaktudományok körében azonban a többemű közszoí betűszókat is általában csupa nagybetűvel írjuk (*DNS* – dezoxiribonukleinsav, *EKG* – elektrokardiogram, *TNM* – tumor, node, metastasis stb.). Hagyomány szerint egyes egyesületek nevében szereplő idegen írásmódú szó (*club*) kezdőbetűje a betűszóban is megőrződik (*FTC* = Ferencváros Tornaklub stb.).

A betűszóknak sem a végére, sem az alkotóelemei közé nem teszünk pontot (2. táblázat).

A betűszók nyelvtanilag szokványos írásgyakorlata alól csak néhány eltérő írásmód terjedt el (2. táblázat szerinti mutatószámokkal jelölve):

- (7) A közszoí betűszót alkotó betűk nevét nem túl gyakran teljesen kiírjuk (tébécé – *tbc* helyett, tévé – *tv* helyett, tébé – *tb*, azaz társadalombiztosítás helyett).
- (8) Néhány ma már betűszónak minősülő szó korábban rövidítés volt, és az eredeti írásmódot megőrizte (kft. = korlátozott felelősségű társaság, kp. = készpénz, *B. ú. é. k.* stb.). Nem ritka azonban a *BÚÉK* írása – vagyis a betűszónak megfelelő írás – sem.
- (9) Nagyritkán előfordul, hogy a nevekből, szakszavakból alakított nagybetűs betűszavak egyik betűjét kisbetűvel írjuk (*KüM* = Külügyminisztérium, *Hg* = hemoglobin, *PhD* = *Philosophiae Doctor*, *Doctor of Philosophy* stb.).

3. SZÓÖSSZEONÁSOK A szóösszevonások összetett szavak vagy többszavas kapcsolatok elemeiből, tagjaiból (mozaikjaiból) keletkeznek úgy, hogy a szóösszevonások – a betűszókkal ellentétben – a kezdőbetűknél nagyobb egységet őriznek meg.

Az összevonások keletkezhetnek úgy, hogy mindegyik szóból kerül egy vagy több betű az összevont szóba, de oly módon is, hogy egy vagy két szó teljes egészében szerepel a szóösszevonásban. A szóösszevonásokba vont szóelemek tetszőlegesen – magánhangzókat azonban mindig tartalmaznak –; kialakításuk egyértelműen nem szabályozott. A szóösszevonások egyszerűsítések, túl hosszú neveket stb. váltanak ki.

A szóösszevonásokat – a betűszókhoz hasonlóan – az összevonásnak megfelelően és nem a teljes szóalak szerint ejtjük, amit megkönnyít, hogy a szóösszevonásokban mind van magánhangzó. A határozott névelőt a kiejtés szerint választjuk.

A szóösszevonások képződhetnek tulajdonnevekből – ezek a leggyakoribbak – és közszoíkból is. Pontot a szóösszevonások után egyik esetben sem teszünk. A tulajdonnevekből alakult szóösszevonások – hasonlóan a tulajdonnevek írásához – első betűjét nagy-, a többi kisbetűvel írjuk szóközök és pont nélkül (*Tárki* = Társadalomkutatási Informatikai Egyesület, *Malév* = Magyar Légiközlekedési Vállalat stb.). A közszoíkból alakult szóösszevonásokat kisbetűvel írjuk; ugyancsak szóközök és pont nélkül (*gyed* = gyermekgondozási díj, *radar* = radio detection and ranging stb.). (2. táblázat)

A nyelvtanilag szokványos írásmódtól kevés eltérés van:

- (10) Hirdetés vagy más célból előfordul a tiszta nagybetűs írásmód (pl. *MALÉV*), amit célszerű kerülni.
- (11) A köznevesült tulajdonnévi szóösszevonásokat kisbetűvel írjuk. (pl. *közért*).

4. ÖSSZEGEZÉS Az első áttekintő táblázat jól mutatja, hogy a helyesírás által szabályozott írásgyakorlatban a szavak megrövidítésének, a szótömörítésnek három formája – szórövidítés, betűszó és szóösszevonás – egyértelműen különbözik. A nehézséget a rendhagyó írásmód miatti átfedések jelentik, amelyeket nem lehet kikövetkeztetni csak szótárazni, megtanulni. A táblázatból az is észrevehető, hogy a szabályszerűtlenül írt rövidítések közül egyeseket a betűszók, másokat a szóösszevo-

A RÖVIDÍTÉSEK, A BETŰSZÓK ÉS A SZÓÖSSZEONÁSOK SZOKVÁNYOS ÍRÁSMÓDJA

VALÓDI RÖVIDÍTÉSEK Az önálló szavak rövidítéseit szóközök nélkül írjuk, és az utolsó betű után pontot teszünk; a szószervezetek rövidítéseinek tagjai után pontot teszünk, és a tagokat szóközzel választjuk el. A rövidített szavakban előforduló nagybetűket a rövidítésekben is megtartjuk.

JELSZERŰ RÖVIDÍTÉSEK A jelszerű rövidítések írása szabványosított, előírás határozza meg; utánuk pontot nem teszünk.

BETŰSZÓK A betűszókat szóköz és pont nélkül írjuk; pontot a végére sem teszünk. A tulajdonnévi és általában a szaknyelvi betűszók nagybetűből, a közszoíak kisbetűből állnak.

SZÓÖSSZEONÁSOK A szóösszevonásokat – ugyanúgy, mint a betűszavakat – szóközök és pont nélkül írjuk; pontot a végére sem teszünk. A tulajdonnévi szóösszevonásokat nagy kezdőbetűvel, a közszoíkat mind kisbetűvel írjuk.

2. táblázat A rövidítések és mozaikszavak nyelvtani szabályok szerinti és kivételes írásmódjának áttekintő összefoglalása

VALÓDI RÖVIDÍTÉSEK			BETŰSZÓK		SZÓÖSSZEONVONÁSOK	
Egyszerű szavak	Összetett szavak	Szókapcsolatok	Összetett szavak*	Szókapcsolatok	Összetett szavak	Szókapcsolatok
Nyelvtani szabályok szerinti írásmód						
pl. például	de. délelőtt	gy. sz. gyártási szám	AFP alfa-fetoprotein	CD compact disk	trafó transzformátor	gyes gyermekgondozási segély
márc. március	rkp. rakpart	s. k. saját kezűleg	DNS dezoxiribonukleinsav	FTC Ferencvárosi Tornaklub	vizlát vizontlátásra	Mahír Magyar Hirdető
old. oldal	eü. egészségügyi	K. Sz. Keleti Szemle	AB Alkotmánybíróság	CSF colony stimulating factor	belker belkereskedelem	Fidesz Fiatalkorú Demokraták Szövetsége
u. utca	Ui. utóirat	f. é. folyó év	CT komputertomográfia	HLA human lymphocyte antigen	Hosz Honvédszakszervezet	
Kr. Krisztus	ún. úgynevezett	Kr. e. Krisztus előtt	tb társadalombiztosítás	szja személyi jövedelemadó	számtech számítástechnika	
M. Miskolc	Bp. Budapest	Fr. Közt. Francia Köztársaság	vb világ bajnokság			
Kivételes írásmód						
¹ rég/ritk régies, ritka	¹ mn/fn melléknév, főnév	⁴ stb. s a többi	⁷ cété CT, komputertomográfia		¹⁰ MAVAD Magyar Vadgazdálkodási és Kereskedelmi Részvénytársaság	
	² oszt. vez. osztályvezető	⁴ vö. vesd össze!	⁷ tévé TV, televízió		¹¹ közért élelmiszerüzlet	
	³ kábé kb. körülbelül	³ eská s. k., saját kezűleg	⁸ B. ú. é. k. Boldog új évet kíván			
	³ kapé kp. készpénz	³ BÚÉK Boldog új évet kíván	⁹ KüM Külügyminisztérium			
		⁵ N. B. Nota bene	⁹ Ag antigén			
			E early*			
⁶ alkalmi – a szerzők szerinti – rövidítések						

* A szaknyelvekben, elsősorban az idegen szavakból alakult betűszók lehetnek egybetűsek. Az egybetűs betűszók következetesen egyszerű és nem összetett szavakat jelölnek.

nások szerint írunk. A szóösszevonások között pedig a betűszók írásmódját találjuk, míg a szokatlan írású betűszavakat elvéve a szórövidítéseknek megfelelően írjuk. Gyakori a betűző írásmódja.

RÖVIDÍTÉSEK ÉS MOZAIKSZAVAK TOLDALÉKOLÁSA

1. RÖVIDÍTÉSEK A valódi rövidítésekhez, a rövidítésként használt jelekhez és kódokhoz (jelszerű rövidítések) a toldalékokat kötőjellel kapcsoljuk úgy, hogy a rövidítések eredeti írásmódját megőrizzük. A kötőjel a rövidítés – valódi rövidítésnél a pont után –, szóköz nélkül kapcsolódik: *mm-es* (milliméteres), *ápr.-i* (áprilisi), *m²-enként*, *⁰C-os*, *⁰C-on* (Celsius-fokos, Celsius-fokon), *K-ot* (káliumot) *ÉK-en* (északkeleten). A toldalékokat a rövidített szó teljes alakjának kiejtése szerint választjuk; a hangkapcsolási szabályszerűségeket tehát figyelembe kell venni (*vsz.-okkal* [versszakokkal]; nem *vsz.-ekkel!* – mert a toldalékokat a teljes szó kiejtése szerint választjuk) (3. táblázat). A toldalékokat rövidíté-

sek írásmódja is a rövidítendő szó, szó szerkezet írásmódját követi, vagyis az *-i* vagy *-beli* melléknévképzők kisbetűsítő hatása a rövidítésekben is tükröződik (*bp.-i* – budapesti).

Kivételes toldalékolással elvéve találkozunk:

- (1) Betűző írásmódnál a toldalékokat kötőjel nélkül kapcsoljuk (*kápéval*).
- (2) Az összetett szavak teljes szóval befejeződő rövidítései után a toldalékokat nem kapcsoljuk kötőjellel (*uazt* = ugyanazt, *fej.-címet* = fejezetcímet).

2. BETŰSZÓK A betűszókhoz a toldalékokat a kiejtett hangjuknak megfelelően, kötőjellel kapcsoljuk (*ENSZ-szel*, *tbc-s*). A nagybetűs írásmódja a melléknévképzős származékokban is megmarad (*TDK-s*, *ENSZ-beli* stb.). Az *a-ra*, *e-re*, *o-ra* és *ö-re* végződő tulajdonnévi betűszók toldalékolásában a kiejtés szerinti nyúlást nem jelöljük (MTA-nak, ELTE-re stb.).

Kivételes írásmód:

- (1) A toldalékot a betűző írásmóddal írt betűszókkal azonban egybeírjuk (*pévécés, tébécés* stb.).
- (3) Kötőjel nélkül kapcsolódik a toldalék az *áfa* (általános forgalmi adó), *eva* (egyszerűsített vállalkozási adó) betűszavakhoz, aminek magyarázata lehet, hogy írásmódjuk megegyezik a közszoói helyesírás betűzős írásformájával. Helyesírási szempontból azonban az *áfa-t, eva-t* formák is szabályosak – hasonlóan mint a *tv-t, tévét* –, de az *áfás, evás* formákat használjuk. Toldalékoláskor a szóvégi magánhangzó a kiejtés szerint megnyúlhat (pl. *áfával*).
- (4) Hagyomány szerint a toldalék a *taj* (társadalombiztosítási azonosítójel) betűszóhoz is közvetlenül – kötőjel nélkül – kapcsolódik.

3. SZÓÖSSZEVONÁSOK A szóösszevonásokat – a betűszókhöz hasonlóan – az összevonások kiejtésének megfelelően és nem az eredeti név, kifejezés szerint toldalékoljuk: *gyáson* (és nem *gyásen*, ami a „gyermekágyi segélyen” kifejezésnek lenne megfelelő). A toldalékot azonban – ellentétben a betűszókkal – közvetlenül kapcsoljuk a szóösszevonásokhoz (*Malévval, közértben*), kivéve, amikor három, nem összevonható mássalhangzó kerül egymás mellé (*Keravill-lal* – három egyforma mássalhangzó nem kapcsolódhat).

Melléknevesítő képző kapcsolásokor a tulajdonnevekből alakult szóösszevonások nagy kezdőbetűje kicsire változik (*tárkis, alitáliai* stb.). Az *a, e, o* és *ö* végű szóösszevonásokban a *tő* végi nyúlást írásban is jelöljük (*kőfa* [közégszékfejlesztési adó], *kőfát*).

A nyelvtanilag szokványos írásgyakorlattól kevés eltérés van:

- (5) Ha a tulajdonnévi szóösszevonást nagybetűvel írjuk, a toldalékot kötőjellel kapcsoljuk (*MAVAD-nál*).
- (6) A csupa nagybetűvel írt szóösszevonások írásmódja az *-i* vagy *-beli* toldalékolása esetén sem változik; a kezdő nagybetű sem válik kisbetűvé.

4. ÖSSZEGEZÉS A toldalékolási formákat összegező 3. táblázatból látható, hogy a toldalékokat csak a szabályosan írt szóösszevonásokhoz – kivétel három, nem összevonható mássalhang-

A RÖVIDÍTÉSEK ÉS MOZAIKSZÓK TOLDALÉKOLÁSÁNAK NYELVTANI SZABÁLYAI

RÖVIDÍTÉSEK A toldalékot a rövidítések minden formájához kötőjellel kapcsoljuk úgy, hogy a rövidítések eredeti írásmódját megőrizzük. A toldalékot a rövidített szó teljes alakjának kiejtése szerint választjuk és nem a rövidítés szerint.

BETŰSZÓK A toldalékot a betűjeletés szerint választjuk, és a betűszókhöz is kötőjellel kapcsoljuk, miközben a betűszók írásmódja változatlan marad. Egyedül a közsavakból alakult betűszók, szóvégi magánhangzója nyúlhat meg kivételes esetben.

SZÓÖSSZEVONÁSOK A toldalékot szintén a kiejtés szerint választjuk, de a szóösszevonásokhoz közvetlenül írjuk. A szóvégi magánhangzó megnyúlást az írásban is jelöljük.

zó egymás mellé kerülése – és a rövidítések, betűszók betűző írásmódú szavai után írjuk egybe az alapszóval. Minden más esetben kötőjellel kapcsoljuk. A melléknévképzős formáknál, a csupa nagybetűvel írt szótömörítések kivételével, a nagy kezdőbetűt kisbetűvel írjuk; a teljes szónak megfelelő írásgyakorlatot tükröztetjük. A szóvégi magánhangzó a szóösszevonásokban kiejtésbeli megnyúlását csak a betűző írásformákban tüntetjük fel.

RÖVIDÍTÉSEK ÉS MOZAIKSZAVAK KAPCSOLÁSA SZÓÖSSZETÉL ELŐ- ÉS UTÓTAGOKKAL

1. RÖVIDÍTÉS-ÖSSZETÉLEK A teljes szóval kiírt utótagot a valódi és a jelszerű rövidítésekhez egyaránt kötőjellel kapcsoljuk, akkor is, amikor a teljesen kiírt összetett szóban nincs kötőjel. A kötőjelet a rövidítés után közvetlenül – szóköz nélkül – csatoljuk, a teljes szóval írt utótag után pontot nem teszünk (*fej.-cím* = fejezetcím, *évf.-társ* = évfolyamtárs, *mm-beosztás* stb.). Mint a példákblól is látható, a rövidítések eredeti írásmódját megőrizzük, vagyis, ha a rövidítés ponttal végződik, a kötőjelet a ponthoz, ha pont nélkül (jelszerű rövidítés), az utolsó betűhöz illesztjük.

MEGJEGYZÉS

Ha az ilyen rövidítés-összetétel újabb utótaggal társul, azt megint kötőjellel kapcsoljuk (*fej.-cím-tervezés* = fejezetcím-tervezés). A kötőjeles írásmódot, a pont miatt, akkor is megtartjuk, amikor a szóösszetétel rövidítés nélküli formájának írása – a mozgószály miatt – megváltozik (*fszla.-kivonat* = folyószámla-kivonat, *fszla.-kivonat-rendezés* = folyószámlakivonat-rendezés). A ponttal lezárt rövidítés ugyanis soha nem írható egybe.

A valódi és a jelszerű rövidítésekhez is közvetlenül kapcsoljuk a szóösszetélt előtagot, kivéve, ha a rövidítendő szóösszetételben kötőjel van. Valódi rövidítésnél a rövidített utótag után pontot teszünk, a jelszerűnél nem (*reálgimn.* = reálgimnázium, *vízcm* = vízcentiméter; *előadó-műv.* = előadó-művészet, de: *előadóműv* = előadóművész stb.).

A nyelvtanilag szokványos írásmódtól eltérően:

- (1) A betűzős írásmód esetében az utótagot közvetlenül írjuk (*káépízetés* stb.).
- (2) Előfordul, hogy a rövidítést az utótaggal egybeírjuk (*kvrtár* – könyvtár).

2. BETŰSZÓ-ÖSSZETÉL A tulajdonnévi és a közszoói betűszókhöz is a szóösszetélt elő- és utótagokat kötőjellel fűzzük (*OTP-kölcsön, tbc-fertőzés, sejt-DNS, T-sejt* – egybetűs betűszó – stb.). Ha a kötőjellel írt összetételekhez újabb összetélt tag társul, azt megint kötőjellel kapcsoljuk (*OTP-kölcsön-kifizetés, tbc-fertőzés-megelőzés, sejt-DNS-vizsgálat* stb.).

3. JELZŐT TARTALMAZÓ BETŰSZÓ-ÖSSZETÉL Jelzőt tartalmazó betűszókból alkotott összetételeket azonban különírjuk, ha a jelző az összetétel valamelyik tagjára és nem az egész összetélt szerkezetre vonatkozik. Értelemszerűen a jelző vonatkozhat a) a betűszó összetélt második tagjára (*OTP-kölcsön*, de: *OTP személyi kölcsön* – a jelző a kölcsön fajtájára és nem az egész

3. táblázat A rövidítések és mozaikszavak nyelvtani szabályok szerinti és kivételes toldalékolásának áttekintő összefoglalása

RÖVIDÍTÉSEK	BETŰSZÓK	SZÓÖSSZEVONÁSOK
Nyelvtani szabályok szerinti írásmód		
KSz.-t Keleti Szemlét	ENSZ-et Egyesült Nemzetek Szövetségét	Malévval Magyar Légiközlekedési Vállalattal
vsz.-ot versszakot	tbc-s tuberkulózisos	gyáson gyermekágyi segílyen
°C-os Celsius-fokos	tsz-szel termelőszövetkezzettel	Keravill-lal Kerékpár-, Rádió- és Villamossági Kiskereskedelmi Vállalattal
K-ot káliumot	DNS-ben deoxiribonukleinsavban	radar-ral, radart radio detection and ranging/gel
ÉK-en északkeleten	MTA-nak Magyar Tudományos Akadémiának	tárkís társadalomkutatási informatikai egyesületis
Ft-tal forinttal	ENSZ-i egyesült nemzetek szövetségi	
bp.-i budapesti	FTC-s ferencvárosi tornaklubos	
Kivételes írásmód		
¹ kápéval készpénzzel	¹ tébécés tuberkulózisos	³ MALÉV-val Magyar Légiközlekedési Vállalattal
² évf.-társat évfolyamtársat	³ evás egyszerűsített vállalkozási adózásos	⁶ MAVAD-beli magyar vadgazdálkodási és kereskedelmi részvénytársaságbeli
	³ áfával általános forgalmi adóval	
	⁴ tajban társadalombiztosítási azonosítójelben	

OTP-kölcsönre vonatkozik), és b) első tagjára, azaz a betűszóra (DNS-minta, de: *emberi DNS minta*).

MEGJEGYZÉS

A jelző megtevesztő lehet; a fenti írásmód csak akkor alkalmazható, ha a jelző valóban a betűszóra vonatkozik. Az *emberi DNS minta* példában a DNS származik az embertől, tehát a jelző a DNS-re vonatkozik. A *hibás DNS minta* példában a DNS károsodott (hibás) és nem a minta. Ha a DNS-minta rossz (hibás), az írásmód: *hibás DNS-minta*.

Kivételes írásmód:

- (1) A betűző írásmód esetében az utótagot közvetlenül írjuk (*tébécéfertőzés, téeszttag* stb.)
- (2) Kötőjel nélkül kapcsolódik a szóösszetételeli utótag az *áfaren-delet* (általánosforgalmi-adórendelet), *evafizetés* (egyszerűsített vállalkozási adófizetés) betűszavakhoz (ld. feljebb).
- (3) Hagyomány szerint a *taj* (társadalombiztosítási azonosítójel) betűszóhoz az utótagot is közvetlenül – kötőjel nélkül – kapcsoljuk (*tajkártya* = társadalombiztosítási azonosítójel-kártya).

4. SZÓÖSSZEVONÁS-ÖSSZETÉTEL A tulajdonnévi szóösszevonásokhoz az összetételeli utótagot kötőjellel kapcsoljuk (pl. *Malév-iroda*), ha az ilyen kötőjeles alakhoz újabb utótag kapcsolódik, azt is kötőjellel csatoljuk (*Malév-iroda-kiadás*). A köznévi szóösszevonásokhoz a szóösszetételeli utótagokat közvetlenül – kötőjel nélkül – kapcsoljuk (*gyedkifizetés, radarkészülék*).

5. ÖSSZEGEZÉS A szóösszetételeli elő- és utótagok kapcsolási módjait összegező 4. táblázatból látható, hogy a szóösszetételeli utótagot a szokványos helyesírás szerint a rövidítések, a betűszók és a tulajdonnévi szóösszevonások után is kötőjellel kapcsoljuk. Ha az ilyen kötőjeles alakhoz újabb utótag kapcsolódik, azt is kötőjellel csatoljuk. Az összetételeli utótagot csak a köznévi szóösszevonások és betűző írásmód esetén – meg egy-egy kivételes esetben – írjuk egybe. A szóösszetételeli előtagot a valódi rövidítések kivételével szintén kötőjellel kapcsoljuk. A valódi rövidítésekkel az összetételeli előtagot egybeírjuk.

RÖVIDÍTÉSEK ÉS MOZAIKSZAVAK KAPCSOLÁSA SZÓÖSSZETÉTELI ELŐ- ÉS UTÓTAGOKKAL; ÍRÁSMÓDSZABÁLYOK

RÖVIDÍTÉSEK A teljes szóval kiírt utótagot a valódi és a jelszerű rövidítésekhez egyaránt kötőjellel kapcsoljuk, akkor is, amikor a teljesen kiírt összetett szóban nincs kötőjel. A rövidítés eredeti írásmódját megtartjuk. Az szóösszetételeli előtagot azonban közvetlenül kapcsoljuk a rövidítéshez, kivéve, ha a rövidítendő szóban kötőjel van.

BETŰSZÓK A betűszókhoz a szóösszetételeli elő- és utótagot is kötőjellel kapcsoljuk.

SZÓÖSSZEVONÁSOK A tulajdonnévi szóösszevonásokhoz a szóösszetételeli utótagot kötőjellel, a köznévihez közvetlenül kapcsoljuk.

4. táblázat A rövidítések és mozaikszavak nyelvtani szabályok szerinti és kivételes kapcsolása szóösszetéti tagokkal: áttekintő összefoglalás

RÖVIDÍTÉSEK	BETŰSZÓK	SZÓÖSSZEONVONÁSOK
Nyelvtani szabályok szerinti írásmód		
magasfzt. magasföldszint	MTA-rendezvény Magyar Tudományos Akadémia rendezvénye	Malév-iroda Magyar Légiközlekedési Vállalat irodája
fszla.-összeg folyószámlaösszeg	MTA-rendezvény-szervezés Magyar Tudományos Akadémia rendezvények szervezése	Malév-iroda-kiadás Magyar Légiközlekedési Vállalat irodakiadása
fszla.-összeg-kivonat folyószámlaösszeg-kivonat	tbc-fertőzés tuberkulózisfertőzés	radarkészülék radio detection and ranging készülék
előadóműv. előadóművész	tbc-fertőzés-megelőzés tuberkulózisfertőzés megelőzése	gyedkifizetés gyermekgondozásidő-kifizetés
0C-mérő Celsius-fokmérő	sejt-DNS sejt-dezoxiribonukleinsav	
K-oldat káliumoldat	sejt-DNS-vizsgálat sejt-dezoxiribonukleinsav-vizsgálat	
É-Európa Észak-Európa	MTA-tag Magyar Tudományos Akadémia tagja	
Nyelvtani szabályoktól eltérő írásmód		
¹ kápéfizetés kézpénzfizetés	¹ tébécéfertőzés tuberkulózis-fertőzés	
² kvtár könyvtár	³ evabefizetés egyszerűsített vállalkozási adóbefizetés	
	⁴ tajkártya társadalombiztosítási azonosítójel-kártya	

GYAKORLATI MEGGONDOLÁSOK A rövidítések, a betűszók és a szóösszevonások keletkezésük és írásmódjuk alapján is, elviekben jól elkülöníthetők. A gyakorlatban azonban sok az átfedés, amely az egyes formák elkülönítését rendkívül megnehezíti. Sokszor csak az írásmód igazít útba, ha ez egyáltalán szükséges, lásd az alábbi példát.

PÉLDA

A zárójelentés szónak különböző rövidített változataival találkozhatunk: *zj.* (egy összetett szó valódi rövidítése), *zj* vagy *-* elvétele *-ZJ* (betűszó), de előfordul a *z. j.* (szokványostól eltérő rövidítés), sőt a *Zj* (szokványostól eltérő betűszó) forma is. Ha rövidítés, akkor a beszédben zárójelentésnek mondjuk; ha betűszó, akkor a *zárjé* kiejtést is használhatjuk (szakzsargon!). Gyakran mondjuk is (Hol a *zárjé*? – zárójelentés). Tulajdonképpen csak szemlélet kérdése a *zj.* vagy a *zj* változat használata, mert mindkettő elfogadható nyelvtanilag. Sőt a toldalékolás és a szóösszetéti tagok kapcsolása szempontjából is mindegy, hiszen mindkét esetben a toldalékot és a szóösszetéti tagot is kötőjellel kapcsoljuk (a *zj.-ben* – *zj-ben* – az olvasható; nem láttam a kórházi *zj.-t* – *zj-t* –, *zj.-másolat* – *zj-másolat* – zárójelentés-másolat). Tovább nehezíti a helyzetet, hogy a *zj.* rövidítés már megelevenedett, vagyis betűző kiejtéssel (*zárjé*) is mondhatjuk, tehát kiejtésileg már betűszónak is tartható. A rövidítési eredete miatt, a szóvégi pontot azonban meg kell tartani. Ha azonban a *zárjé* a *zj* betűszóból ered, a *zj* után nincs pont. A betűző írásgyakorlatnál azonban a toldalékot és a szóösszetéti utótagot is egybeírjuk az alapszóval (a *zárjében*, a *zárjét*, *zárjémásolat*).

A fenti példa, eszmeftuttatás ijesztő, nem is érdemes túl sok időt ráfecsérelni. Csupán alátámasztja azt a törekvésünket, hogy az orvosi irodalomban is pontosan és egységesen kell fogalmazni.

Az áttekintő táblázatok azt is jól mutatják, hogy a toldalékolás és a szóösszetéti tagok kapcsolásának írásgyakorlatában is sok az átfedés. Két gyakorlati fogódzó azonban megállapítha-

tó: a) a toldalékot és a szóösszetéti tagokat a rövidítésekhez és a betűszókhoz is kötőjellel kapcsoljuk, b) betűző írásmódnál azonban egybeírjuk az alapszóval, függetlenül attól, hogy az alapszó rövidítésből, betűszóból vagy szóösszevonásból ered.

Nem tudunk viszont mibe kapaszkodni, amikor két betűszót akarunk társítani – ami a szaknyelvben bizony gyakori –, mert a betűszók egymáshoz kapcsolásáról nincs akadémiai szabály. Ésszerű, hogy a betűszó és a kiírt szó párosításához hasonlóan, a betűszókat egymáshoz is kötőjellel csatlakoztassuk (pl. *HPV-DNS*). A gyakorlat azonban nem ennyire egyszerű.

RÖVIDÍTÉSEK, MOZAIKSZÓK AZ ORVOSI IRODALOMBAN

RÖVIDÍTÉSEK A szaknyelvekben – így az orvosi irodalomban is – egyedi rövidítésekkel rendre találkozunk. Ezek egy része még követi az alapvető helyesírási szabályokat, de sok azoktól eltér. Az orvosi, biológiai stb., rövidítések toldalékolása azonban a helyesírási előírásokhoz igazodik.

Egyszerű és összetett szavakból származó valódi rövidítések:

- *seb.* (sebészet): *seb.-en*, (sebészetben [fekszik]), *ideg.* (ideggyógyászat), *ideg.-on* (ideggyógyászatban [kezelik]) – a toldalékolás a kiejtés szerint történik, ezért nem „*ideg.-en*” szóalakot írunk. Szokás azonban azt is mondani, hogy „az *idegen* kezelik”, ami ilyen formán már nem tekinthető rövidítésnek, inkább szórövidülésnek: az „*ideg*” az „*ideggyógyászat*” az „*idegen*” szó az „*ideggyógyászat*” megrövidült változata, jöllehet szakmai tolvajnyelvnek, „pongyola” kifejezésnek tűnik.

- *art.* vagy *a.* = artéria/arteria; *n.* = nervus; *v.* = véna/vena; *a. et v. mesenterica sup.* (sup. = superior): arteria és vena mesenterica superior.

MEGJEGYZÉS

Tulajdonképpen a rövidítések toldalékolásának helyesírási szabályai a szokatlan módon képzett, szabálytalanul írt rövidítéseknél is jól alkalmazhatók. Elsősorban azért, mert az eltérően írt rövidítések a betűszókra emlékeztetnek, a betűszók toldalékolási szabályai pedig ugyanazok.

Szószerkezetekből származó valódi rövidítések:

- *orvtud. egyet.* (orvostudományi egyetem), *orv. ig.* (orvosi igazolás, de jelölhet orvos igazgatót is), *spec. koll.* (speciális kollégium), amelyet *spec. koll.* formájában is mondhatunk. (Hány *spec. koll.*-t kell végezni?), *n. é.* (nem értékelhető, pl. sejtkenet: *n. é.*), de az is előfordul, hogy „NÉ” formában rövidítjük, *szül. nőgyógy.* (szülészet és nőgyógyászat), *oszt. vez. főorv.* (osztályvezető főorvos),
- *b. v.* (belső vizsgálat) – ez is kiejthető betűző alakban (bévé), ennek ellenére a rövidítésre utaló írásmódot (a rövidítések tagjait pontok zárják le, és szóközők választják el) megtartjuk. Írható azonban – sőt ez a gyakoribb – rendellenes formában is (bv. – az egyes tagok betűit egybeírjuk, pontot csak az utolsó betű után teszünk).

Jelszerű rövidítések:

- *Rh* (a Rhesus macacus rövidítése), *Rh-faktor* (Rhesus-faktor), *Rh-vércsoport*, *Rh-negatív*, *Rh-pozitív vér*, *A-vércsoport*, *AB-vércsoport*, *AB-*, *Rh-pozitív vércsoport*.

Tudományos közleményekben gyakori, hogy a szerzők a rövidítendő szó, szószerkezet teljes kiírása után a rövidítést zárójelben megadják, és a továbbiakban ezt a rövidítést használják. Ennek formáit, gyakorlatát korábban már tárgyaltam, most csak az egyedi, alkalmi rövidítések írásmódjára térek ki. Gyakori, hogy az alkalmi rövidítések nem követik a rövidítések helyesírási szabályait; nemritkán pont nélkül és/vagy nagybetűkkel íródnak. A pont nélküli, nagybetűs rövidítések a betűszókkal elméletileg összetéveszthetők, a szövegkörnyezet, a szerzői tájékoztatás azonban elgázitást ad. Szakvélemények szerint a tudományos közleményeknek az ilyenfajta rövidítési gyakorlata nem helyteleníthető.

Más szaknyelvekhez hasonlóan, az orvosi nyelvben is terjed – a nagybetűs betűszók mintájára – a közsavak, ponttal történő vagy pont nélküli, nagybetűs rövidítése, aminek célja a rövidítés fontosságának kiemelése, pl. *kiterjesztett méheltávolítás* – *radikális hysterectomia*, aminek rövidítése *rad. hyst.*; helyette gyakran *RH-t* írnak rövidítésként). Ezekben sokszor a kétjegyű mássalhangzók második betűje is nagybetű (a *szövődmény* rövidítése *szöv.*; nagybetűs módon: *SZÖV*). Vitatható ennek az irányzatnak a jogosultsága, szakmai szövegekben azonban nem hibáztatható, de a mindennapi írásgyakorlatban kerülendő (2).

BETŰSZÓK Az orvosi, biológiai irodalomban a szórövidítések közül a betűszókkal találkozunk a leggyakrabban. A molekuláris

elnevezések, fogalmak, a gének nevei nagyjából betűszóból állnak. Ezek írásgyakorlata a hazai és a nemzetközi szakirodalomban is meglehetősen szerteágazó, ami már a megértést is nehezíti. Az orvosi betűszók egységes írásmódja a magyar orvosi irodalom egyik sarkalatos szempontja. Jó fogódzó a magyar helyesírási szabályzat, miszerint: – ahogy fentebb már ismertettük – „a szaktudományok körében a többemű közszói alakulatokat is csupa nagybetűvel írt betűszókkal szokás helyettesíteni” (1). Az orvosi betűszók nagybetűs írása különösen a kiegészítő számok és betűjelek miatt fontos (ld. lejjebb).

PÉLDÁK

DNS (deoxiribonukleinsav – *deoxiribonukleinsav*), TNF (tumor necrosis factor), MHC (*major histocompatibility complex*), AFP (*alfa-fetoprotein*), IL (*interleukin*)

CSF (colony stimulating factor)

HBCS = homogén betegségcsoport, HBCS-pontok = homogén betegségcsoportok pontjai stb.

Szóösszetételei elő- és utótagokat a betűszókhöz kötőjellel fűzük, akkor is, ha a betűszónak előtagja és utótagja is van, jöhetnek ezeket lépten-nyomon a betűszóktól különírva látjuk.

PÉLDÁK

TNM (tumor, node, metastasis), TNM-osztály, TNM-kategória, TNM-csoport, TNM-beosztás, TNM-klaszifikáció, TNM-felosztás, TNM-stádium-felosztás, a rosszindulatú daganatok TNM-besorolása, a TNM-besoroláshoz képest, az emlőrákok új TNM-besorolásának ismertetése, TNM-felosztás és -stádium-besorolás, R-megjelölés, R-besorolás, FIGO-stádium (La Fédération Internationale de Gynécologie et d'Obstétrique-féle stádium), FIGO-stádium-meghatározás, AJCC-stádiumokat, AJCC-ajánlás, de: az AJCC ajánlásával, TDK-dolgozat (tudományos diákköri dolgozat), a UICC-elnökség (Union Internationale Contre le Cancer elnöksége), de a UICC elnöksége.

DNS-minta, vírus-DNS, vírus-DNS-minta, sejt-mRNS-molekula, DNS-vizsgálat és DNS-vizsgálat-kérés, sejt-DNS-vizsgálat-kérés

Megjegyzés: Az utolsó példában már három kötőjel található, ami ugyan helyesírási szabályos, de nem tetszetős; használjunk inkább szerkezetes megoldást: kérjük a sejt-DNS vizsgálatát.

AFP-pozitív, HCG-negatív stb.

A jelzős szerkezeteket, ha a jelző a betűszóösszetétel valamelyik tagjára vonatkozik és nem az egészre, különírjuk: *DNS-enzim*, de: *DNS javító enzim*, *DNS-minta*, de: *DNS vékony minta*, *hibás DNS-minta* (itt a DNS-minta hibás), de: *hibás DNS minta* (a példában a DNS hibás). A jelzőt a betűszóval nem írjuk egybe.

SZÓÖSSZEVONÁSOK A szóösszevonások az orvosi irodalomban is sokkal ritkábbak, mint a betűszók. Többségüket – a helyesírásban szokványos írásmódtól eltérően – betűszó formájában írjuk; toldalékolásuk stb. is ezek szerint történik. Végeredményben ezek is betűszóknak foghatók fel, azoktól csupán képződésükben térnek el.

PÉLDÁK

INF (interferon – az INF csak egy betűvel tartalmaz többet, mintha betűszó eredetű lenne: IN - interferon), INF-vizsgálat

MoAt (monoklonális antitest), MoAt-t termel (a szóösszevonást az összevonás szerint mondjuk – és nem a teljesen kiírt formában – mondjuk és toldalékoljuk – ezért nem MoAt-et írunk), MoAt-vel, MoAt-képződés stb.

KIEGÉSZÍTŐ BETŰK ÉS SZÁMOK ORVOSBIOLÓGIAI ALKALMAZÁSA

A szaktudományokban, így az orvostudomány és a biológia területén is, egyre-másra találkozunk szakszavakhoz csatolt, megkülönböztető betűjelzésekkel, „betűjelekkel”. Ilyenek azonban a köznyelvben is előfordulnak. Máskor kiegészítő betűk – latin és görög betűk is –, kiegészítő számok, sőt járulékos magyarázatok is kapcsolódnak a mozaikszókhöz és elvéve a rövidítésekhez.

A megkülönböztető betűk (betűjelek), számok, magyarázók írása az orvosbiológiai irodalomban szinte teljesen szabályozatlan; javarészt a nemzetközi irodalomban használt formák szerinti. Ezzel azonban az a bökkenő, hogy a nemzetközi irodalomban is meglehetősen nagy az összevisszaság. Nemcsak, hogy a rangos angol nyelvű folyóiratok írásgyakorlatában van különbség, de még ugyanazon folyóirat egy-egy számában is találkozhatunk egyazon kiegészítővel ellátott mozaikszó eltérő írásával. Sőt, az is előfordulhat – ha a nyelvi ellenőr nem elég szemfüles –, hogy azokat egy dolgozaton belül sem írják egyformán.

PÉLDÁK

Az irodalomban előforduló járulékos betűk, számok eltérő írásmódjára:

- Ig-M, IgM, Ig M, Ig-G, IgG, Ig G stb. Ig-alfa, Ig-α, Igα
- TNF-béta, TNF-β, TNFβ, TNF β, βTNF, β-TNF
- Gamma-INF, γ-INF, INFγ, INF-γ
- IL-2, IL-2, IL2, IIL2
- Fc-kötőhely, Fc-epsilon, Fce, Fc-e, Fc-kötés
- MHC-II, MHC II, MHCII, MHC-2, MHC II kötőhely mintázatúak
- CD4+-MHC II, CD4+MHC II
- CD5+ T-sejt, CD5+T-sejt
- HPV 16, HPV16, HPV-16

Az összevissza írásmód oka minden bizonnyal az, hogy a járulékos számok, betűk stb. nyelvtani fogalma nem meghatározott, nyelvtanilag nehezen értelmezhető.

MEGHATÁROZÁSOK A kiegészítő betűk értelmezésük szerint háromfélék lehetnek: betűjelek, tartozékbetűk és betűszók. Következésképpen, nyelvtanilag is háromfélék, a magyar helyesírási szabályzatban azonban ezzel a felosztással, meghatározással nem találkozunk.

Laczkó szerint (*személyes közlés*) a betűjeleknek „afféle pontos meghatározása nincsen, mert a nyelvtanok ezekkel a betűjelekkel nem foglalkoznak, és eddig a helyesírási munkák sem szenteltek ezeknek akkora figyelmet, hogy pontos meghatározás szülessen. A betűjel egy olyan megkülönböztető jelzés, amely mögött nincsen semmilyen nyelvi szerkezet, pusztán az ábécé betűjeként egy entitás megkülönböztetésére, kategorizálására szolgál”.

A betűjel – nevéből is adódóan – egyetlen betű. A betűjeleket, a fentiek szerint, részben csoportosításra, osztályozásra, pl. a)

[...], b) [...], c) stb., illetve valaminek kijelölésére (*C épület, B lépcsőház* stb.), másrészt valamilyen önálló egység/féleség megjelölésére használjuk (*C-vitamin, G-immunglobulin* stb.).

A betűjelek a magyar nyelvben tehát sokszor jelzőszerűk (*C épület, B lépcsőház* stb.), amelyek nem tévesztendő össze a szakirodalomban előforduló szóösszetételi előtagként álló betűjelekkel. A jelzőszerű betűjel egyet jelöl a sok azonos/hasonló fajtájú dolog közül, semmilyen formában nem utal a jelzett főnév milyenségére, tulajdonságára.

Betűjel	Az ábécé jelzőszerepű betűje; csoportosításra, osztályozásra, valaminek a jelölésére használjuk.
Tartozékbetű	Az ábécé tartozékszerű betűje; valami nevének része, tartozéka.
Egybetűs betűszó	Az ábécé önálló jelentésű betűje; egy szakszónak, kifejezésnek egyetlen betűvel helyettesített formája.

Ezek a meghatározások a helyesírási szabályzatban nem szerepelnek, nem hivatalosak; a szerző meghatározásai.

PÉLDA

A *C épület* egyike a sok épületnek – amelyet *C* betűvel jelölünk, hogy megtalálható legyen – és nem egy külön épületfajta. Példánkban a „*C*” semmilyen formában nem utal a jelzett főnév milyenségére, azaz az épület fajtájára, formájára: nagyon sok *C* épület lehet még egy városban is, és ezek teljesen különbözők lehetnek – a „*C*” semmiféle hasonlóságra, azonosságra nem utal.

A *C-vitamin* viszont egy vitaminféleség, a vitaminok egyik külön fajtája, és nem egy a sok egyforma vitamin közül; ugyanígy a *G-immunglobulin* egyfajta immunglobulin, vagy influenzavírus *C (influenzavírus-C)*, influenzavírusok egyik meghatározott fajtája. Az utóbbi esetben a betűjel tehát egy önálló valami – *C-vitamin* – nevének része, tartozéka, és nem jelző szerepű. Ezért nevezhetjük tartozékbetűnek.

A betűszókhoz kapcsolódó, kiegészítő betűk, számok lényegében a betűszók részét képezik, azok a betűszók által jelölt fogalmat, nevet stb. kiegészítik – pl. alegységeire, más formájára utalnak, vagyis a betűszók tartozékai. Hasonlóan a betűszók tartozékának tekinthető a kiegészítő magyarázók, értelmezők. Ennek alapján nevezhetjük ezeket tartozékmagyarázóknak.

Bármelyik formáról is legyen szó – betűjel, tartozékbetű –, a kiegészítő betűnek csak ki/megjelölő értelme van, önálló jelentése nincs; az ábécé egyik betűje.

A betűjel, tartozékbetű nem tévesztendő össze az egybetűs betűszóval; az utóbbinak önálló jelentése van, egy szónak, szószereketnek rövidített formája. Az egyszavas betűszók nem egy egyedi féleségre, hanem féleségcsoportra utalnak. Az a csoport, amelyiket jelölik, önálló, külön fajta, csak több alfajtája létezik. Az alfajtaikat általában járulékos számokkal és/vagy betűkkel azonosítjuk (ld. lejjebb).

PÉLDÁK

A *T-sejt* egy külön sejtcsoport, a csecsemőmirigyből (thymusból; innen a „T”) származó limfociták csoportja, amelynek több formája ismert (TH1-sejtek, TH2-sejtek stb.). Az *E-fehérje* valamelyik vírus korán kifejeződő génje (*early gene*; innen az „E”) által kódolt fehérje, amelynek hat vagy több eltérő változata lehet (E6-fehérje stb.).

A betűkhöz hasonlóan, a kiegészítő számok is lehetnek jelzőszerepűek – ezek alapján véve a sorszámok, betűjeleket kiegészítő számok (jelzőszámok), és lehetnek valami nevének részei, tartozékai (tartozékszámok).

PÉLDÁK

C1 épület vagy B2 lépcsőház (jelzőszerepű), de: *G2-szakasz* (a sejtműködés G-szakaszainak egyike), *E2-gén* (egy génnek a neve), *p53* (egy fehérjének a neve) stb. (tartozékszámok)

Az ún. magyarázó, értelmező kiegészítések (tartozékmagyarázók) lehetnek betűk, számok, írásjelek, rövidítések, sőt betűszók is.

PÉLDÁK

M1(PUL) – tüdőáttétet jelent (M1 az áttét tényére, a PUL [pulmonalis] a helyére utaló rövidítés).

pN0(i+) – a nyirokcsomókban izolált daganatsejtek (az N0 azt jelenti, hogy a nyirokcsomóban szokásos szövettani vizsgálattal kimutatható áttét nincs, de különleges – pl. a mikroszkóppal nem látható elváltozások kimutatására alkalmas módszerekkel – elszórta, izoláltan (i) néhány ráksejt a nyirokcsomóban előfordul (i+).

N0(mol+)(sn) – két magyarázó kiegészítés: arra utal, hogy a nyirokcsomóban szövettani vizsgálattal nem mutatható ki áttét (N0), de molekuláris biológiai módszerekkel (mol) felfedezhető daganatsejtek (mol+), az (sn) pedig az őrszemnyirokcsomót (sentinel node) jelöli.

A JÁRULÉKOS BETŰK, SZÁMOK FOGALMA ÉS FORMÁI A szakkifejezésekben betűjelekkel jószerével nem találkozunk, kiegészítésként tartozékbetűk, betűszók – egy- és többbetűsek is – és betűszószerűen írt rövidítések, szóösszevonások fordulnak elő. Ezeket együtt járulékos betűknek nevezhetjük. A járulékos betűk lehetnek latin és görög betűk, a járulékos számok pedig arab és római számok.

A járulékos betűk a szakkifejezések fogalmát, alfajait/csoportjait, nevét meghatározó betűk, amelyek lehetnek tartozékbetűk, egy- vagy többbetűs betűszók és betűszószerűen írt rövidítések vagy szóösszevonások.

Nincs magyarázat arra, hogy mikor használunk kiegészítésként latin vagy görög betűt, és miért választjuk az egyiket vagy a másikat. A járulékos betűk inkább szerkezeten belüli különbségeket, a számok változatokat jelölnek, de erre sincs egységes szabály. Azt is nehéz megmagyarázni, hogy egyes esetekben miért római, máskor pedig arab számokat írunk. Szabályozatlan az „index” szerinti írásmód is. Nevezetesen: egyes esetekben miért tesszük a kiegészítő számokat, betűket alsó vagy felső indexbe.

1. Néhány szakmai elvi szempont:

a) A római számokkal és az arab számokkal történő jelölés értelmezése között nincs különbség – vagyis mindegy, hogy melyiket írjuk. A római számok használatát csak a hagyomány őrzi. A betűszavakkal egybeírva azonban zavarók.

PÉLDÁK

CIN 1 vagy CIN I (így is, úgy is írják, egyaránt érthető); egybeírva: CIN1, illetve CINI (az utóbbi már zavaró; a nem hozzátért „cini”-nek is olvashatja).

MHC (major histocompatibility complex), MHC I, MHC II (az egybeírt változat: MHC1 megtévesztő, mert a nem szakember pl. „emhácéi”-nek olvashatja).

ciklin D1, DNS-polimeráz I

b) Hasonlóan a görög betűknek és a latin betűknek jelölési értelmezése azonos; jelölésérték szempontjából mindegy, hogy melyiket használjuk.

PÉLDÁK

TGF (tumor growth factor), TGF α , TGF β , TGF β 1, a hagyomány szerint az alformák jelölésére a görög betűt használjuk.

HbA (hemoglobin-A), HbA1, HbA1c stb., C hemoglobin variatio (SC-betegség), hemoglobin-C, HbC stb.

β -thalassaemia, α -thalassaemia stb.

c) Az indexbe tett járulékos betűk, számok értelme sem különbözik, legfeljebb az írásmódot változatosabbá teszi, alkalmanként a megértést könnyíti. Nem biztos azonban, hogy ez szerencsés, az egységes írásmód következetesebb, könnyebben követhető.

A kiegészítő betűk indexbe tétele csak akkor ajánlatos, ha az olvasást segíti.

PÉLDÁK

G1-szakasz (a sejtműködés egyik szakasza); „G1-szakasz”-ként is írjuk. Mindkettő elterjedt, egyformán érthető.

B12-vitamin, B₁₂-vitamin; mindkettő érthető.

TH1 vagy T_H1 (a T-sejtek segítő [helper] formájának 1-es fajtája); mindkettő jól értelmezhető.

p21^{waf1} (WAF/waf = wild-type p53 activated fragment), p21^{WAF1}, p21^{waf1}, p21^{WAF1} stb.
p21^{Cip1} (CIP/cip = [Cdk interacting protein], p21^{cip1}, p21^{cip1}, p21^{CIP1}) stb.
p21^{WAF1/Cip1}, p21^{WAF1/Cip1} stb.
p16^{INK4A} (inhibit CDK), p16^{ink4A}, p16^{INK4A} stb.

Megjegyzés: ezek a kifejezések voltaképpen mindegyik írásformában értelmezhetők, megérthetők. Az indexbe tett változat esetleg jobban tagol, a különbség azonban nem meggyőző.

2. Nemzetközi egységesítési törekvések

Az angol nyelvű irodalomban uralkodó írásmód zűrzavarának rendezésére erőfeszítések történtek, történnek: például az emberi gének neveinek írásmódjáról szabályokat, előírásokat már 1979-ben megfogalmazott a Human Gene Nomenclature

Committee (HGNC, Emberi Génnevezéktan Bizottság) (1). A szabályok az évek folyamán módosultak, bővültek azzal a buzgó céllal, hogy az összes emberi gén nevét, írását meghatározzák. Az International Human Genome Sequencing Consortium (5) szerint 26,000–40,000 emberi gén van, amelyekből sok még nem teljesen ismert; következésképpen nevük sem meghatározott.

A HGNC a gének elnevezésének, a nevek írásának alapelveit átfogóan, részletekbe menően körvonalazta. Az elnevezés főbb szempontjai:

- A gének elnevezése az újabb és újabb vizsgálómódszerek és tanulmányok eredményei alapján módosulhat, ha az újonnan szerzett ismeretek alapján célszerűnek látszik – ne ragaszkodjunk a korábbi, történelmi névhez.
- Mindegyik tudományosan meghatározott és elfogadott génnek külön, egyedi neve (symbol) legyen.
- A név az adott gén leíró nevének rövid írásmódja (mozaikszava) vagy rövidítése.
- 'G'-betű – mint a gén jele – a jelölésben ne szerepeljen.
- A jelölés ne utaljon valamilyen fajra, pl. „H/h” az ember (human) jele.
- A nevek ne hasonlítsanak már elfogadott rövidítésekhez, betűszókhöz, pl. DNS, és nem szükséges, hogy a génre jellemzőket mind kifejezzék.
- A nevek legyenek mindig rövidek, hat leütésnél lehetőleg nem hosszabbak.
- A névben lehetőleg ne utaljunk a gén szöveti fajlagosságára, molekulásúlyára, illetve, hogy melyik kromoszómán helyezkedik el – ez azonban csak javaslat.

A génevek írásmódjának irányelvei:

- A génnév az adott gén rövid írásmódja vagy rövidítése.
- A génevek csak latin nagybetűket és arab számokat tartalmazhatnak – ha a jelölésben korábban római számok vagy görög betűk voltak, váltsuk fel azokat arab számokkal, illetve latin betűkkel.

MEGJEGYZÉS

A gének nevében szereplő görög előtagokat latin nagybetűkre kell cserélni, és a jelölés végére tenni: például GLA (α GL helyett); galactosidase, alpha – ez lehetővé teszi, hogy hasonló tulajdonságú gének az ábécésorrendben egymás mellett legyenek, és nem távol, pl. GLA, GLB (az α GL, β GL formában, ezek távol kerülnének egymástól).

- A névben minden betűt, számot egy sorba írunk – alsó és/vagy felső indexet nem használunk –; kivételt a C#orf# szimbólumok jelentenek.
- Az első írásjel mindig nagybetű – nem szám –, a továbbiak már lehetnek betűk és/vagy számok
- A névben pontot ne tegyünk.

Kivételt a HLA, immunglobulinok és a T-sejt-receptornak megfelelő gének jelentenek. Ezek írásmódját ugyanis korábban, más rendszerek elfogadott, elterjedt nevezéktárában határozták meg; azoktól eltérő írásmód keveredést, zavart okozna (WHO Nomenclature

SZABVÁNY BETŰJELEK

AS	Antisense
AP	associated/accessory protein, társuló fehérje
BP	Binding protein, kötő fehérje
C	Catalytic
CL	C terminal-like, C-végződészerű
CR	chromosome/critical region, kromoszóma: egy meghatározott rész
C#orf#	chromosome # open reading frame # kromoszóma: leolvasó keret
D or DC	Domain containing
FAM	family with sequence similarity, családtagok, akiknél bizonyos bázissorrend hasonló
N or IN	Inhibitor, gátló
NL	N terminal-like, N-végződészerű
IP	interacting protein, kölcsönhatásos fehérje
IT	Intronic transcript
LG	Ligand, jelvivő
L	Like, szerű
LOH	loss of heterozygosity, heterozigotáság elvesztése
MT or M	Mitochondrial, mitokondriális
OS	opposite strand, ellenszál
OT	overlapping transcript
P	Pseudogene, álgén
Q	quantitative trait, mennyiségi
R	Receptor, jelfogó
RG	Regulator, szabályozó
@	gene cluster in chromosomal region, bizonyos kromoszómaszakasz génhalmaza
#	gene family, géncsalád

clature Committee for Factors of the HLA System (9), IMGT/HLA database (10), IMGT Nomenclature Committee (11)).

A fenti elvek nemzetközileg elfogadottak, egy-egy kiemelkedő szaklap – pl. a Lancet – a gének neveinek írását már ezek szerint igényli.

A HGNC-elvek a magyar írásmódban lényegében alkalmazhatók, némi fenntartással:

- A bizottság a római számok és a görög betűk kerülését azért javasolja, mert ezek az Egyesült Államokban nem terjedtek el; sokan azokat nem is ismerik. Mivel az arab és a római számok jelölésértelmezés szempontjából nem különböznek, egymással minden további nélkül felcserélhetők; megőrzésük legfeljebb hagyománytiszteltől jön szóba.
- A görög betűk már nehezebben cserélhetők fel a latinokkal, jóllehet jelentésértelmezésük egyforma. Ez egyértelműen visszas, amikor a gén leíró nevében szerepel az alfa, béta stb., a görög betűk kiírt szavai. Például GLA = galactosidase alpha; az „A” betűvel az α nem jelölhető. Az a javaslat azonban, hogy a görög betű név elejéről a végére kerüljön ésszerű, elsősorban a nevezéktár ábécébesorolása miatt.
- A géneveket jelölő betűk és számok egy sorba, pont és szóköz nélküli írása nemcsak a magyar orvosbiológiai irodalomban lévő zűrzavart oldhatja meg, hanem a mozaikszók, rövidítések toldalékolásának, összetételi tagok kapcsolásának nehézségeit is.
- Az indexekbe a betűket, számokat többnyire hagyomány szerint írjuk, jóllehet nem egységesen. A betűk/számok indexbe írása szükségtelen, ha a megértést nem segíti elő.

IRÁSMÓD A nemzetközi egységesítési törekvések és a nyelvtani fogalmak javasolt meghatározásai előmozdítják a járulékos betűk, számok, magyarázatok írásának rendszerezését is. Az alábbiak csak törekvések, az írásforma végső kialakításához az MTA Magyar Nyelvi Bizottságának állásfoglalása szükséges.

1. A járulékos betűk, számok és magyarázók kapcsolása egymással. Ezeket egymással mindig egybeírjuk, azaz szóköz és kötőjel nélkül, és egy sorba. A járulékos számok, betűjelek, magyarázók egymás közti kötőjelezése nem indokolt, nagyon zavaró lenne.

2. A kiegészítő betűk/számok és a szavak, szakkifejezések kapcsolatának írásmódja.

JÁRULÉKOS BETŰK Az előző részek magyarázó példái mutatják, hogy a kiegészítő betűket vagy kötőjellel kapcsoljuk a szavakhoz, vagy szóközzel társítjuk, de egybe soha nem írjuk. Ha jelzőszerűek, vagyis betűjelek, különírjuk (*C épület*). A tartozékbetűk írását szabályozhatnánk úgy, hogy azokat kötőjellel kapcsoljuk. Ha a tartozékbetű szóösszetételel előtag, a kötőjeles kapcsolás javarészt megvalósul; talán, mert a betűszókhöz – egybetűs betűszó – hasonló szóösszetétel, jóllehet példánkban nem az. Nem így, amikor utótag. Ezekben a kötőjeles forma és a különírás is előfordul, meglehetősen szabályozatlanul.

PÉLDÁK

- β -thalassaemia, hepatitisz A, hepatitisz-A, hepatitis A, hepatitis-A
- hepatitis A vírus, hepatitis A-vírus, hepatitis-A vírus, hepatitis-A-vírus
- hepatitis A vírus fertőzés, hepatitis A-vírus fertőzés, hepatitis-A vírus fertőzés, hepatitis-A-vírus fertőzés, hepatitis A vírusfertőzés, hepatitis A-vírusfertőzés, hepatitis-A vírus-fertőzés, hepatitis A vírus-fertőzés, hepatitis-A-vírus-fertőzés, hepatitis-A-vírus-fertőzés
- hepatitis B, hepatitis C, hepatitis-B, hepatitis-C stb.

Megjegyzés: A példákban látható írásformákra az irodalom tallózásakor bukkanunk; az egyetemi tankönyvek is különbözőképpen írják.

- a) a *hepatitis* szó májgyulladást jelent, az „A”, „B” stb. betűkkel jelzett májgyulladásfajta a májgyulladások (a hepatitisek) egyik, önálló formája (nem a sok azonos formájú májgyulladás egyike). Értelmezése tehát némileg más, mint a szóösszetételel előtagként álló betűjeleké: az utótag „A” nem az összes májgyulladást, mint csoportot, jelöli, hanem egy csoportnak egy „alfaját”. Az „A” tehát – a fenti meghatározás értelmében – itt tartozékbetűnek számít.
- b) a *hepatitis* szó (májgyulladás) a szótárban csak ebben a formában található, „hepatitisz” – magyarosan írt – változat nem szerepel.
- c) A *hepatitis A* és a *hepatitis-A* írásmód egyformán jól értelmezhető, bár az utóbbi egyértelműbb teszi az összetartozást. Szaknyelvi döntés, hogy melyiket választjuk. Az orvosi szótárban *hepatitis B* és *hepatitis B-antigén* alakok találhatók.
- d) Toldalékolás: *hepatitis A-ban* (betegedett meg), *hepatitis-A-ban* (betegedett meg) – az utóbbiban két kötőjel fordul elő.
- e) További szókapcsolatok írásának lehetőségei:

Ha az idegen írásmódú, tartozékbetűs szakszó eleve kötőjelet tartalmaz, a szóösszetételel utótagot különírjuk.

Hepatitis A → hepatitis A-vírus, hepatitis A-fertőzés

Megjegyzés: Ebben a formában a szóösszetételel utótagot – a toldalékok kapcsolatával megegyezően – kötőjellel kapcsoljuk. Helyesírásilag nehezen elfogadha-

tó, hiszen a többtagú (szóköztartalmú), idegenesen írt szavakhoz a szóösszetételel utótagot különírva társítjuk. A *hepatitis A* lényegében szóköztartalmú, idegen írásmódú szóként értelmezhető. A különírás akkor is szerencsés, ha a hepatist magyarul írjuk: *májgyulladás A fertőzés*, jóllehet útbaigazítást a helyesírási szabályzat nem ad.

További szóösszetételel utótag kapcsolódásakor nyelvtanilag két lehetőség van: *hepatitis A-vírusfertőzés* (a vírusfertőzést egyetlen szóösszetételel utótagnak tekintem, mintha nem a vírus + fertőzést, hanem eleve a vírusfertőzést kapcsolnám), illetve a *hepatitis A-vírus fertőzés* (az utótagot eleve kötőjelet tartalmazó idegenesen írt szókapcsolathoz csatolom).

Hepatitis-A → hepatitis-A vírus, hepatitis-A fertőzés, β -thalassaemia kezelés stb.

Magyarázat: Ha egy idegenesen írt, nem egybeírható szó eleve tartalmaz egy kötőjelet, a szóösszetételel utótagot célszerű különírni.

Nehezebben alakíthatunk ki álláspontot, például, ha a hepatitis-A szószervezetben a magyar megfelelőt használjuk: *májgyulladás-A*. Az Osiris-helyesírás szerint a kötőjellel kapcsolt járulékos betűs szavakhoz az újabb összetételel utótagot is kötőjellel kapcsoljuk: *A-vitamin-hiány*, *X-kromoszóma-rendellenesség* stb. Igaz, ezekben a példákban a járulékos betű előtag, de – feltételezhetően – a szabály akkor is érvényes, ha a kötőjeles szerkezet a járulékos betűvel fejeződik be: *májgyulladás-A-kezelés*. Az újabb összetételel tag kötőjelezésével szemben fenntartásokat fogalmazhatunk meg:

- a) nem következetes, hogy egyazon szerkezetet magyarosan másként írunk, mint idegen írásmóddal (*hepatitis-A vírus*, *májgyulladás-A-vírus*),
- b) fonák, sok kötőjeles hosszú szavak keletkeznek (*X-kromoszóma-rendellenesség*),
- c) a kötőjellel csatolt utótag sokszor egybeírható lenne az előtte lévő szóval, a kötőjelezés szóösszetételel szempontból nem indokolt (*A-vitaminhiány*, és nem *A-vitamin-hiány*),
- d) további szóösszetételel utótag kapcsolódásakor nyelvtanilag a *hepatitis-A vírusfertőzés* látszik a legelfogadhatóbbnak; a *májgyulladás-A-vírus-fertőzés* írásforma ijesztő. Hasonlóan, különírással a sok kötőjel, pl. a *T-sejt-receptor $\alpha\beta$ -antigén* szóban is elkerülhető: T-sejt receptor $\alpha\beta$ -antigén, ami hiánytalanul érthető.

A hepatitis példái is azt sugallják, hogy az egységesítés égetően szükséges. A két alapforma (*hepatitis-A*, *hepatitis A*) írásmódja egyaránt elfogadható – a további utótagok kapcsolásával együtt –, a *hepatitis-A* változat azonban az egybetartozást jobban kifejezi; árnyoldala, hogy toldalékolva két kötőjelet tartalmaz. Nehezen indokolható viszont, hogy amikor az előtagi tartozékbetűt kötőjellel kapcsoljuk, miért ne társítanánk az utótag tartozékbetűt is kötőjellel. Ennek értelmében a *hepatitis-A* írásmód javasolható.

JÁRULÉKOS SZÁMOK A járulékos számokat a szakszavakhoz kötőjellel kapcsoljuk, függetlenül attól, hogy a szakszó előtt vagy után állnak.

PÉLDÁK

polimeráz-I, 5-fluorouracil, 5-fluorouracil kezelés, polimeráz-I meghatározás stb.

Megjegyzés: A további szóösszetételel utótagokat célszerű különírni, jóllehet az írásmód egyértelműen nem szabályozott.

JÁRULÉKOS BETŰK + SZÁMOK A járulékos betűket a számokkal mindig egybeírjuk. A járulékos betű és szám együttest kötőjellel kapcsoljuk a szóösszetételel elő- vagy utótaghoz.

PÉLDÁK

M1-csoport, N0-állapot, T3-lehetőség, C1–C3-besorolás, R2-csoport, ciklin-A2,

C5-konvertáz stb.

Megjegyzés: A további szóösszetételei utótagokat – a járulékos számokhoz hasonlóan – javasolt különírní.

3. A kiegészítő betűk/számok, magyarázók és a betűszók kapcsolatának írásmódja

A szaktudományokban a betűszókhoz írt számok és a kiegészítő latin és/vagy görög betűk írására a következő szabályok javasolhatók – ezekre a szabályokra nincs akadémiai állásfoglalás.

JÁRULÉKOS BETŰK A kiegészítő betűket a betűszóhoz közvetlenül kapcsoljuk, függetlenül attól, hogy előtte vagy utána állnak. Ezeket csaknem mindig kisbetűvel írjuk; kivéve a nagy tartozékbetűt tartalmazó megnevezésekből képződött betűszókat.

PÉLDÁK

pTNM (patológiai, vagyis szövettani vizsgálattal meghatározott TNM-besorolás), *pN*, *pTx* (az *x* azt jelenti, hogy nem meghatározható), *mRNS* (messenger, hírvivő RNS), de: *IgA* (immunglobulin-A) – az *IgA* tulajdonképpen az immunglobulin-A betűszava, és nem egy betűszó (Ig) kiegészítése egy betűvel.

TGF (tumor growth factor), *TGF α* , *TGF β -t*, *TGF β -val* stb. Elterjedt még a *TGF- α* , *TGF- α -t*, *TGF- α -val* írásmód; a különírt változattal csak hébe-hóba találkozunk (*TGF α* , *TGF α -t* stb.).

JÁRULÉKOS SZÁMOK A kiegészítő számokat közvetlenül írjuk a betűszókhoz.

PÉLDÁK

TNM2; ennek egyes összetevőit külön-külön is használjuk (a többbetűs betűszóból egybetűs betűszavak keletkeznek); így *M1*, *T2* vagy *N0*, stb.

CIN (cervicalis intraepithelialis neoplasia). Három fokozata ismert, amelyeket eltérően jelölnek: *CIN I*, *CIN II* stb. vagy *CIN 1*, *CIN 2* stb. vagy *CINI*, *CIN2* stb. A római szám írását elméletileg indokolhatja, hogy a stádiumbeosztásoknál – tehát a fokozatok jelölésére – római számokat használunk (ld. lejjebb). A szabály szerint azonban a betűszót a kiegészítő számmal egybeírjuk, és mivel a tudományos betűszó nagybetűkből áll, a római szám csatolása zavaró lehet (pl. nagy „i”-betűnek tűnhet; *CINI*). Ezért szemléltetőbb a *CINI*, *CIN2* stb. írásmód.

HPV16 (humán papillomavírus 16); háromféle formában is megtalálható az irodalomban: egybeírva (*HPV16*), szóközzel (*HPV 16*) vagy kötőjelezzve (*HPV-16*). Az utóbbi a legkevésbé szerencsés, mert megnehezíti a toldalékolások, szóösszetételek olvasását (*HPV-16-ot*, *HPV-16-fertőzés*). A szóközzel történő írás is zavaró lehet (*HPV 16-ot*, *HPV 16 fertőzés* – a szóösszetételei kapcsolatban a különírás látszik a legjobb megoldásnak, mert a *HPV 16-fertőzés* írásforma kicsit feje tetejére állított). Egybeírásnál minden egyszerűsödik (*HPV16-ot*, *HPV16-fertőzés*).

MHC (major histocompatibility complex), *MHC II. osztályú*, *MHC II molekulák* stb., *MHC-I*, *MHC-I-molekulák*, *MHC-I-osztályú antigének* stb., *MHCI osztályú*, *MHCII géntermék* stb. (az utóbbiak megtevésztők; nem szakembernek pl. az „I” „II”-ként értelmezhető).

E6-fehérje, *E6-feréjét*, *E6-fehérje-képződés* (a helyesírás szempontjából ez a helyes írásmód, de értelmezhetjük úgy is, hogy a tartozékszámokkal ellátott betűszóhoz a *fehérjeképződés* szó fűződik, akkor az *E6-fehérjeképződés* a megfelelő forma).

CSF (colony stimulating factor), *CSF-I*, *M-CSF* (macrophage colony stimulating factor, makrofágkolónia-gstimuláló faktor), *M-CSF-I*. Nehéz értelmezni a kötőjelek használatát, mert a *CSF1* és az *M-CSF1* is egyértelmű.

Az írásmód mindig az olvasás igényét fejezi ki.

Megjegyzés: Az *M-CSF*, *M-CSF1* betűszókban már jogosult a kötőjel használata, mert egy egybetűs betűszót másik betűszóval kapcsolunk össze.

MEGJEGYZÉS

A tartozékszámokkal párosított betűszó-összetételek betűszó/tartozékszám tagját, ha a szöveggörnyezet alapján értelmezhető, önállóan, a szóösszetételei tag nélkül is írhatjuk.

PÉLDA

A HPV16 sok E6-fehérjét képez, aminek jelentősége van a rákos átalakulásban. Ezzel ellentétben a nem rákkeltő HPV-k sokkal kevesebb E6-ot termelnek.

Megjegyzés: szabatosan fogalmazva: E6-fehérjét. A mondat azonban a „fehérje” szó kiírása nélkül is teljesen érthető, és nyelviileg is helyes. Az önálló használat tulajdonképpen további egyszerűsítés.

JÁRULÉKOS BETŰK + SZÁMOK Gyakori, hogy a betűszóhoz tartozékbetű és tartozékszám is kapcsolódik. Ilyenkor is a fentiek szellemében járunk el, és mindent egybeírunk:

PÉLDAK

pT2, *pN1(mi)* – ebben a példában járulékos kiegészítés is fűződik a tartozékolt betűszóhoz, aminek jelentése: mikroszkopikus, vagyis a nyirokcsomóáttét szabad szemmel nem, csak a mikroszkóppal fedezhető fel: *N3a* stb.

αCD3 – CD (clusters of differentiation, sejtfelszíni fehérjék ellenanyagok szerinti osztályozása), a „3” a 3-as fajtájú CD-t jelenti, az „α” pedig „anti” értelemben; példánkban a CD3 elleni antitestet jelenti.

A szóösszetételei elő- és utótagokat a tartozékbetűkkel és/vagy tartozékszámokkal kiegészített betűszókhoz is kötőjellel fűzzük:

PÉLDAK

pT2-csoport, *yT2N0M1-besorolásba tartozik*, *pT4-kategória*, *virus-mRNS*.

βDNS-polimeráz (ezt írják β-DNS-polimeráz formában is, ami csak növeli a kötőjelek számát – kettős kötőjelezés nem segíti a megértést, olvasást).

Megjegyzés: A HGNC javaslata alapján szerencsésebb lenne *DNSβ-polimeráz*, ami sokkal értelmezhetőbb is, mert a „β” nem a DNS-re, hanem a polimerázra vonatkozik.

p53-faktor, de: *p53 átíródási faktor* (jelzős betűszó-összetétel)

TOVÁBBI BETŰSZÓ- ÉS SZÓÖSSZETÉTELEK Ha egy betűszó – számmal/ betűvel is kiegészülve – kapcsolódik egy – kiegészített vagy anélküli – betűszó-összetétellel, mert együvé tartoznak, a kötőjelezés javasolható. Erre azonban nincs szabály.

PÉLDAK

HPV + E6-fehérje → HPV-E6-fehérje, HPV16 + E6-fehérje → HPV16-E6-fehérje, HPV + E-fehérje → HPV-E-fehérje. Kettős kötőjelezésnél szóba jön a hosszú kötőjel használata (HPV–E6-fehérje, HPV16–E6-fehérje stb.), ez azonban nem szabály.

Megjegyzés: Ha a HPV 16 formát írjuk (szóköz), a nagyköötőjelet muszáj szóközzel kapcsolni: HPV 16 – E6-fehérje.

Előfordul azonban az egybeírás is.

PÉLDA

HBeAg (HB = hepatitis-B, cAg = core-antigén) vagy *HBeAg* (hepatitis-B e-antigén, eAg), *anti-HBeAg* (a hepatitis-B vírus e-antigénjének antitestje, ellenanyaga).

A további szóösszetételei tagokat újabb kötőjellel kapcsoljuk:

PÉLDÁK

vírus-mRNS-vizsgálat, *βDNS-polimeráz-vizsgálat* (a β-DNS-polimeráz-vizsgálat formában már három kötőjel szerepel; felesleges, célszerűbb más szerkezettel elkerülni: *β-DNS-polimeráz vizsgálata* vagy *βDNS-polimeráz vizsgálata*), *T-sejt-receptor-αβ-antigén* stb.

JÁRULÉKOS MAGYARÁZÓK (TARTOZÉKMAGYARÁZÓK) A betűszókhöz – a járulékos betűkkel és/vagy számokkal kiegészítettekhez is – járulékos magyarázók, értelmezők (tartozékmagyarázók) is fűződhetnek. Ezeket az egybeírt szerkezetekkel mindig egybeírjuk, gyakran zárójelben írva kapcsoljuk közvetlenül, tehát szóköz nélkül. A zárójel használatát általában a hagyomány indokolja; a jelölés anélkül is érthető.

PÉLDÁK

pT2(2), *pT2(m)*, *pN0(i+)*, *pN1(mol+)*, *M1(PUL)*.

A szóösszetételei tagokat ezekben az esetekben is kötőjellel fűzzük: *pN1(mol+)-csoport* – csak molekuláris vizsgálattal pozitív nyirokcsomó, *pT2(2)-besorolásba tartozik* stb.

CDw90 – a 90-es CD-antigén, amelynek azonosítása még nem teljes; a „w” (workshop) azt jelenti, hogy még dolgoznak a végső meghatározáson.

CD8+ T-sejtek – CD8-as felszíni fehérjét hordozó T-sejtek, *CD4- T-sejt* – olyan T-sejt, amelynek nincs CD4 sejtfelszíni fehérjeje („-”, = mínusz). Ezekben a példákban a két jelzett betűszó összekapcsolása kötőjellel zavaró lenne.

MEGJEGYZÉS

Ha két betűszóval alkotott különböző szóösszetételnek az utótagja egyforma, a harmadik mozgósabály érvényesülhet, akkor is, ha azokhoz járulékos betűk/számok, magyarázók kapcsolódnak.

PÉLDÁK

BRCA1-gén, BRCA2-gén BRCA1/BRCA2 gén, BRCA1-BRCA2 gén, de írhatjuk a mozgósabály nélkül is: BRCA1- és BRCA2-gén, a BRCA1- és a BRCA2-gének,

E6-fehérje, E7-fehérje E6/E7 fehérje, E6-E7 fehérjék, de: E6- és E7-fehérje, E6- vagy E7-fehérje, E6- és E7-fehérjék.

4. A kiegészítő betűk/számok és a rövidítések kapcsolatának írásmódja

A járulékos számok, betűk, magyarázók és a rövidítések társítása eléggé szabályozatlan; írásgyakorlatuk a hazai és a nemzetközi irodalomban is meglehetősen szerteágazó.

A következő elvek célszerűnek és helyesírásiilag is megalapozottnak látszanak:

a) A szabályosan írt – ponttal befejezett – rövidítésekhez a járulékos számokat és betűket is kötőjellel kell kapcsolni. Több szám és/vagy betűjel kapcsolódása esetén, azokat egybeírjuk, és így kapcsoljuk kötőjellel a rövidítéshez.

MEGJEGYZÉS

A stádium szó írásgyakorlata a legkevésbé sem egységes. Elfogadott rövidítése az „st”, amelyet írnak „st”, „St”, „st” és St formájában is, de nagyritkán az ST írásmód is előfordul. Ha rövidítésnek fogjuk fel, akkor az *st.* a szabályos forma, mert egy önálló közzszo (jövényszó) rövidítéséről van szó. Gyakran találkozunk azonban a pont nélküli változattal: „st”, amikor inkább betűszónak foghatjuk fel. Ha tudományos betűszónak véljük, az „ST” írásmódja tűnik helyesebbnek. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a daganatok stádiumainak fokozatai vannak, amelyeket római számokkal jelölünk, rendszerint I-től IV-ig: I. stádium stb. Ennek írásgyakorlata ugyancsak változatos: stI, st I, st. I, St I, St.I stb. Ha az „st” rövidítés: st.-I a szabályos írásmód, ha betűszó: STI a nyelvtanilag helyes. A stádiumoknak azonban alcsoportjaik is vannak: Ia, IA, IA1, Ia1, IIB, IIB2, st Ib2 stb. Eltérő az írásmód akkor is, amikor a stádium szót kiírjuk: I. stádium, Ia stádium, IIB2 stádiumban stb. A betűző írásmódot (esté) nem alkalmazzuk.

A fentiek alapján a szerző, olvasó teljesen tanácstalan lehet; nem tudja, hogy melyik változatot válassza. Az írásmódra akadémiai állásfoglalás nem ismert, az általános helyesírási szabályok alapján a következőt javasolhatjuk:

Miután az *st* a stádium szakszó nemzetközileg, általánosan – nem alkalmilag – használt rövidítése, jelszerű rövidítésnek tekinthető, ezért utána pontot nem teszünk. Kisbetűvel írjuk, mert nem tulajdonnév; tudományos közzszo. Nincs olyan nyelvtani szabályt, amely szerint a tudományos közzszo rövidítések – a betűszókhöz hasonlóan – nagybetűvel írandók.

A jelszerű rövidítésekhez a járulékos számokat, betűket közvetlenül kapcsoljuk (pl. *O₂*), a római számokkal azonban ez nem lehetséges, mert zavaró lenne. Helyette a legegyszerűbb nyelvtani megoldás, a szóközzel írás ajánlható: *st I*, *st IV*, *st Ia*, *st IIB* stb.

A járulékos számok általában arab számok, nem ritka azonban a római számok használata sem. Jelen példában a római számok használatát tagoló szerepük indokolja. Ha egy szerkezetben már szerepel római szám és további kiegészítő szám is szükséges, azokat mindig arab számmal írjuk: *st Ib2*, *st Ia1* stb.

MEGJEGYZÉS

Ha a rövidítést tartalmazó különírt szerkezet szóösszetételei utótagot kap, a különírás a legalkalmasabb. A kötőjelezés fonák lenne. Hivatalos helyesírási szabály azonban nincs.

PÉLDÁK

st Ib2 méhnyakrák, *st Ib2 cervicalis carcinoma* (az *st Ib2-méhnyakrák*, illetve az *st Ib2-cervicalis carcinoma* nem szerencsés szerkezet) stb.

Ha a rövidítendő szakszóban kötőjel van, azt a rövidítésben is célszerű megtartani: *Con-A* (*convalen-A*) stb.

b) Semmi nem indokolja, hogy a betűszók mintájára írt rövidítésekhez – jelszerű rövidítések – a kiegészítő számokat és/vagy

betűket – ugyanúgy, mint a betűszóknál – ne közvetlenül, egybeírva kapcsoljuk. Ily módon elkerülhető az azonos írásképpű, de különböző származású betűszók/rövidítések nem egységes írásgyakorlata.

5. A kiegészítő betűk/számok és a szóösszevonások kapcsolatainak írásmódja

A szóösszevonások az orvosi irodalomban nem terjedtek el. Azokat, hasonlóan a betűszókhöz, általában nagybetűvel írjuk, ennek megfelelően a kiegészítő betűk, számok írása is a betűszóknál ismertetteknek megfelelő.

PÉLDÁK

INK (inhibit CDK), *p16INK4A* (CDK4A-t gátló p16-os fehérje); ebben a példában a tartozék-szóösszevonás (INK4A) felső indexben talán átláthatóbb: *p16^{INK4A}*

INFα (interferon-α), *BINF* (β-interferon)

COX2 (cyclooxygenase-2), gyakran *cox-2* vagy *COX-2* formában is írják; *anti-COX-2-ellenanyag* formánál az *anti-COX-2-ellenanyag* tetszetősebb: kevesebb a kötőjel.

ÖSSZEGEZÉS A járulékos betűk, számok és magyarázók nem ragok, nem jelek, vagyis nem toldalékok. Ezeket egymással mindig egybe- – szóköz, kötőjel nélkül – és egy sorba írjuk.

A járulékos betűk/számok, magyarázók és a szakszavak, mozaikszók, rövidítések kapcsolásának írásmódja meglehetősen szabályozatlan, a jelentős nemzetközi egységesítési erőfeszítések ellenére. A fentiek csak iránymutatók, és együttgondolkodásra sarkallnak. Egyértelmű helyesírási szabályoknak jócskán híjával vagyunk, leginkább az Osiris-helyesírásban találunk kapaszkodókat. Hivatalos álláspontot mindazonáltal nem fogalmaztak meg. A kérdés áttekintése során körvonalazott és javasolt írásmódszabályok az MTA Magyar Nyelvi Bizottságának jóváhagyása nélkül nem tekinthetők előírásnak. A beadványt jelenleg készítjük elő, és hamarosan az MTA Magyar Nyelvi Bizottságához juttatjuk elbírálásra, jóváhagyásra. Az olvasó a továbbiakról a Magyar Orvosi Nyelv című folyóirat honlapjáról (www.orvosinyelv.hu) tájékozódhat.

FŐNÉVI JELZŐK A főnévi jelzős kapcsolatok minőségjelzős szerkezetek, „milyen” kérdésre válaszolnak, és többnyire foglalkozást, kort, nemet, csoportot, minőséget, szakmákat, hónapokat, napokat és fajtákat jelölnek. Ismeretük, külön tárgyalásuk azért szükséges, mert könnyen összetéveszthetők a jelentéstömörítő és birtokos szerkezetekkel; azoktól – különösen a szaknyelvekben – sokszor nehezen különíthetők el.

ÍRÁSMÓD A főnévi jelzős szerkezet általában különírjuk, kivételet a fajtajelölő szerkezetek jelentenek.

PÉLDÁK

- Foglalkozás: belgyógyász barátunk, sebész társam, orvos szakértő, vendég orvos
- Kor: gyermek király

- Csoport: katona őrnagy, mérnök úr, tanár bácsi, tanító néni stb.
- Minőség: rongy ember, bitang alak, zsvány gyerek
- Szakmák: biológia szak, történelem tanszék
- Hónap, nap: hétfő reggel, csütörtök estére (hazamehet), március havi (műtéti terv), kedd reggeli (gyógyszeradag), péntek esti stb.
- Egyéb: A-vitamin hiány, téglalap alakú (az alakja téglalap), ív alakú metszés, rokon nyelv, betű és szám együttes, előtag tartozékbetű

de:

- Fajtajelölők: fiúgyermek, diáklány, sebészorvos (egy fajta orvos), fenyőfa, akácerdő stb.
- Nem: férfi beteg (de: *férfiosztály* – nem az osztály férfi, hanem az osztályon férfiak fekszenek), nő orvos (az orvos egy nő, de: *nőorvos* – nőgyógyászattal foglalkozó orvos, aki lehet férfi és nő is), férfi beteghordó (a beteghordó férfi, de: *férfibeteg-hordó* – aki csak férfi betegeket hord, fiú ágon öröklődik, férfi nemi hormon (de: *férfihormon* – nem a hormon férfi) férfinepesség (kizárólag férfiből álló népesség)

Külön csoportot képeznek az anyagnevek, anyagnévi jelzős kapcsolatok – az előtag azt jelöli, hogy az utótag milyen anyagból készült –; írásmódjuknál az ún. „1 + 1 / 2 + 1 / 1 + 2” szabály érvényesül: ha a szókapcsolat mindkét tagja egyszerű szó, egybeírjuk, ha bármelyik összetett szó vagy különírt szókapcsolat, különírjuk.

AZ ÚN. „1 + 1 / 2 + 1 / 1 + 2” SZABÁLY

Ha egy szókapcsolat mindkét tagja egyszerű szó (1 + 1), a két szót egybeírjuk, de amikor az előtag (2 + 1) vagy az utótag (1 + 2) összetett szó vagy különírt szókapcsolat, a különírást választjuk.

PÉLDÁK

- 1 + 1 fémkapocs (sebzések egyesítésére), gumikesztyű, platinatégely, gézdu-gasz stb.
- 2 + 1 vasbeton gerenda (az első tag összetett szó), tiszta pamut géz (az első tag különírt szókapcsolat)
- 1 + 2 gumi hüvelygyűrű (a második tag összetett szó), bronz lovas szobor (a második tag különírt szókapcsolat), acél érfogó, acél műtéti érfogó stb.

A főnévi jelzőket alkalmasint egyszerűen nyomatékosításra használjuk (*kutya hideg, csuda jó*; kivétel: *csodaszép* [hagyomány szerint írjuk egybe]).

MEGJEGYZÉS

Nem minőségjelzős kapcsolat, mégis főnévi jelzőnek tekinthetők a főnévi mennyiségjelzők. A főnévi mennyiségjelzős kapcsolatokat mindig különírjuk (*tenger pusztaság, egy csomó tampon, két doboz gyógyszer, tíz deka bórsav, fél liter folyadék, egy csapat lány* stb.).

A MÉRTÉKEGYSÉGEK ÍRÁSA A hosszmeretet, magasságot, súlyt és térfogatot méterrendszerű egységekben (méter, kilogramm, liter vagy ezek tizedes egységei) adjuk meg. A hőmérséklet jelölésére Celsius fokot (°C) használunk, a vérnyomást higanymilliméterben (Hgmm) fejezzük ki. A vérkép, vérkémiai vizsgálatok eredményeit méterrendszerű SI-egységekben írjuk. Az SI-egységek mellett a szerkesztők az értékeket hagyományos egységekben kifejezve is kérhetik.

A „MOSTOHA” NAGYKÖTŐJELEK A kötőjelek alkalmazását a Magyar helyesírás szabályai 11. kiadása (1) részletesen, pontokba szedve meghatározza, ismertetésük felesleges. A szavak és szórészek közötti kötőjelek használata írásgyakorlatunk mindennapi részét képezi, nem így a nagyköötőjeleké, jóllehet a helyesírási szabályzat azok helyét is előírja. Általánosságban elmondható: a szavak összekapcsolásának írásmódjában lényegében az egyszerűsítésre törekszünk: a különírás a legegyszerűbb írásforma, ennél jelöltebb a teljes egybeírás, a kötőjelek használata már bonyolultabb, a nagyköötőjelek igénybevétele pedig legerőteljesebb jelöltséggel bír. Ennek ellenére – az orvosi irodalomban is – szükségesek, alkalmazásuk a következő esetekben indokolt:

1. Két vagy több nép (nyelv) – és szakpárok* – nevének alkalmi kapcsolatát nagyköötőjellel érzékeltetjük (2). Két vagy több nép (nyelv) nevének állandó kapcsolatát kiskötőjellel jelöli. Az ilyen alakulatok után – függetlenül, hogy alkalmi vagy állandó kapcsolatot fejezünk ki – a toldalékot közvetlenül kapcsoljuk, az utótagokat azonban különírjuk.

PÉLDÁK

angol–magyar szótár (fordítás, nevezéktan stb.), Magyar–Olasz Nőgyógyász Társaság,

angol–magyart, holland–franciás stb.

de: Német-római Császárság (állandó kapcsolat)

orvos–biológia szakon (alkalmi kapcsolat), ének–zene–magyar szak (az ének–zene mellérendelő összetett szó, amelyhez a magyar alkalmilag társul) stb.

* Megjegyzés: a szakpárok közötti nagyköötőjelezést a helyesírási szabályzat nem tárgyalja, ez az írásgyakorlat azonban terjed, elfogadott (Laczkó, személyes közlés).

2. Két vagy több tulajdonnév alkalmi kapcsolatát szintén nagyköötőjellel jelezzük, a toldalékot közvetlenül, az újabb utótagot kiskötőjellel csatoljuk, mivel azok a megnevezés szerves részét képezik, nem alkalmi kapcsolatok. Ha a tulajdonnév nem személynév, ez a szerkezet a *közt/között* vagy *közi* névutós alakulatnak felel meg (2).

PÉLDÁK

- Személynevek alkalmi kapcsolata: *Czuczor–Fogarasi-szótár* (Czuczor Gergely és Fogarasi János-féle szótár), *Nagy–Szabó* (szerkesztők), *Schönlein–Hench-purpura*, *Michelson–Lynch-szindróma* (az utótag – *szindróma* – a megnevezés szerves része)

Megjegyzés: A nagyköötőjellel kapcsolt személynevek külön személyeket jelölnek (az összetett vezetékneveket kiskötőjellel kapcsoljuk: *Szent-Györgyi Albert* – egy személy). Jól érzékelteti az állandó és alkalmi kapcsolat jelölését a *Szent-Györgyi–Krebs-ciklus* példa.

- Egyéb tulajdonnevek alkalmi kapcsolata: *Debrecen–Ferencváros-mérkőzés* (Debrecen és a Ferencváros közti mérkőzés), *Debrecen–Ferencvárost* (ti. mérkőzést), *Budapest–Pécs-gyorsvonal*, *Budapest–Pécs* (Budapesttől Pécsig, Budapest és Pécs közötti távolság), *budapest–pécsi* stb.

Megjegyzés: *Budapest–Pécs-távolság* (Budapest és a Pécs közti távolság) stb. példa a harmadik ponthoz is sorolható, mert valamitől valamedig pontos viszonyt is kifejez.

A nagyköötőjel a tulajdonnevek, népek, nyelvek és szakpárok alkalmi kapcsolatát fejezzük ki; azok állandó kapcsolatát a kiskötőjellel jelöli.

3. Ha a számmal vagy betűvel írt számoknál a valamitől valamedig viszonyt pontosan határozzuk meg, nagyköötőjelet írunk. Nem körülbelül ettől eddig, hanem kizárólagosan, pontosan ettől eddig. A toldalékot a szóval írt elő- és utótaghoz is közvetlenül csatlakoztatjuk, az újabb utótagot azonban különírjuk.

PÉLDÁK

11.00–11.45 (az előadás pontosan 11 órától 11 óra 45 percig tart, nem hozzávetőlegesen 11.00 és 11.45 között; az utóbbinál rövid kötőjelet írunk: 11.00–11.45),

112–113. oldalon (csak ott, máshol nem; a vonatkozó terjedlem a 112. oldal elejétől a 113. oldal végéig terjed)

Második–harmadik évfolyamban (kizárólag a második és a harmadik évfolyamban tanulják, a többiben nem; úgy is fogalmazhatunk, hogy a második évfolyam elejétől a harmadik évfolyam végéig. Ha a második és a harmadik évfolyamban tanulják, de pl. az ötödikben is szó kerül róla, a viszonyt rövid kötőjellel jelöljük: *második–harmadik évfolyamban*), *második–harmadikban*, *másodikban–harmadikban* stb.

KIEGÉSZÍTÉS Az utóbbi időben – főképpen a szaknyelvekben – terjed a fogalmak kapcsolatát jelző viszonyban a nagyköötőjel használata (*ok-okozati viszony*, *kockázat–haszon elemzés*) (2). Talán azért, mert ezekben a túl-ig kapcsolat, illetve a közt/közi viszony sejtethető. Közszavaknál, szakszavaknál ilyenkor a kiskötőjeles forma szerencsésebb (*ok-okozati viszony*, *kockázat–haszon elemzés*).

MEGJEGYZÉS

Az utolsó példában (*kockázat–haszon elemzés*) valójában a harmadik mozgósabályt alkalmazzuk: a kockázatelemzés, haszonelemzés helyett a sokkal egyszerűbb írásmódot választjuk. Az *ok-okozati viszony* jelzős szerkezet; a nagyköötőjel már csak ezért sem indokolt. Ezzel szemben az *ok-okozat viszony* szerkezetet a harmadik mozgósabálynak felel meg.

Két szám közötti pontos – kizárólagos – viszonyt, határokat, tartományt nagyköötőjellel érzékeltetjük.

4. „Nagyköötőjelet használunk géptípusok stb. betű- vagy szó- és számjelzése között” (1). Ezekhez a toldalékot mindig kötőjellel kapcsoljuk (*B–52-es*, *Apolló–11* stb.)

MEGJEGYZÉS

A fogalmazásban a stb. nehezen értelmezhető, mert valójában a szabály csak a géptípusokra vonatkozik; az orvosi szaknyelvben nem alkalmazzuk. Ellentmondásos is, hiszen a nagyköötőjellel alapvetően alkalmi kapcsolatokat fejezünk ki. A gép és számjelzésének viszonya állandó és nem alkalmi.

ÍRÁSMÓD A nagyköötőjel rendre közvetlenül – szóköz nélkül – illeszkedik az összekapcsolandó szók közé. Kivételesen, bonyolultabb szerkezetnél a nagyköötőjelet szóközzel írhatjuk, például: a tudományos rendezvény időpontja: *január 3.* – *január 5.* (csak ezeken a napokon) stb.

A teljesen kiírt nevekhez illeszkedő nagykötőjel írásformája vitatott: közvetlenül kapcsolva visszatetsző, a szóközözés írás-
használatilag nem szerencsés. Jóllehet szabály nincs, áthidaló
megoldás lehet, ha a nevek és a nagykötőjel között a szóköznel
kisebb szóközt (rést, spáciumot) hagyunk, ami természetesen
csak nyomtatott vagy kézírással szövegben valósítható meg (2).
A körülírt írásmód mindig jó megoldás.

PÉLDA

Szerkesztők: *Nagy Zoltán – Szabó János – Kovács Béla* (szövegszerkesztővel csak
szóközzel írhatom), de: *Nagy Zoltán – Szabó János – Kovács Béla* (nyomtatásban
a távolságot kisebbíthetem). Természetesen írhatjuk úgy is, hogy a szerkesztők:
Nagy Zoltán, Szabó János és Kovács Béla.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS A fejezet összeállításában Dr. Laczkó
Krisztina és Dr. Grétsy Zsombor segített. Velük folyamatosan

egyeztettem; egyes részeket külön-külön és az egész fejezetet
is többször átnézték, javították. Felbecsülhetetlen közreműkö-
désük nélkül ez az összeállítás nem készülhetett volna el, ami-
ért ezúton is hálás köszönetemet fejezem ki.

IRODALOM

1. A magyar helyesírás szabályai, 11. kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1994:82–88.
2. Laczkó K, Mártonfi A. Helyesírás, Osiris Kiadó, Budapest, 2004.
3. Grétsy L, Kemény G, (szerk.). Nyelvművelő kézikönyvtár. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2005.
4. Fábíán P és mtsai. Orvosi helyesírási szótár. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.
5. Laczkó K. Az MTA Magyar Nyelvi Bizottsága részére összeállított vi-
taanyag. Budapest, 2005.